

EKONOMİ

Okumalarım

Zeki Z. Kırmızı

(2005-2025)

©

Açıklama

Yazarların doğum tarihleri esas alınarak dizinlenmiştir. Doğum tarihi bilinmeyen yazarlar ister istemez en arkaya yerleştirilmiştir.

Zeki Z. Kırmızı

İçindekiler

- **Alfred Sohn-Rethel:** Zihin Emeği Kol Emeği
- **Tevfik Çavdar:** İktisat Kılavuzu
- **Neşecan Balkan/ Sungur Savran, Ed.:** 2000'li Yıllarda Türkiye. 2. Neoliberalizmin Tahribatı
- **Fredric Jameson:** Kapital'i Sahnelemek: Birinci Cilt Üzerine Bir yorumlama,
- **David Harvey:** Yeni Emperyalizm
- **David Harvey:** Marx, Sermaye ve İktisadi Aklın Cinneti
- **David Harvey:** Marx'ın Kapital'i İçin kılavuz. İkinci Cilt
- **David Harvey:** Neoliberalizmin Kısa Tarihi
- **David Harvey:** Anti-kapitalist Günlükler
- **Meghnad Desai:** Marx'ın İntikamı
- **Neşecan Balkan/ Sungur Savran, Ed.:** 2000'li Yıllarda Türkiye 1. Sürekli Kriz Politikaları
- **Robin Hahnel:** İktisadi Adalet ve Demokrasi
- **Eric Orsenna:** Pamuk Ülkelerine Yolculuk
- **Eric Orsenna:** Kâğıt Yolunda: Küreselleşme Üstüne Küçük Elkitabı
- **Bernard Stiegler:** Politik Ekonominin Yeni Bir Eleştirisi İçin
- **Mustafa Sönmez:** Gelir Uçurumu
- **Alfredo Saad-Filho:** Marx'ın Değeri: Çağdaş Kapitalizm İçin Ekonomi Politik
- **Erinç Yeldan:** Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi
- **Özgür Orhangazi:** Türkiye Ekonomisinin Yapısı

ALFRED SOHN-RETEL (1899-1990, Almanya)

**Sohn-Rethel, Alfred; Zihin Emeği Kol Emeği (Geistige und Körperliche Arbeit, 1970), Çev. Ayşe Deniz Temiz
Metis Yayınları, Birinci Basım, Mart 2011, İstanbul, 217 s.**

Sohn-Rethel 1990'da ölmüş, Fransız düşünür, sanatçı. Bu çalışmasının benim için yine ufuk açıcı bir okumaya kaynak olduğunu söylemem gerek başta. Duvara sağlam bir tuğla koyan, katkı nitelikli bir kuramsal çalışma. Etkilendim. Üstelik çok da iyi çevirilmiş. Yapıtı 1951'de yazıyor, belki Almanca ilk yayını gecikmiştir.

Marx'ın doğabilimlerini ideolojik üstyapıyla toplumsal altyapı arasında boşlukta bıraktığını, irdeleyemediğini **Giriş**'te vurgulayan Sohn-Rethel, zihinsel emeği belli bir tarihsel düzeyden başlayarak özerkleşen bir olgu biçiminde nesneleştireceğini sezdiriyor. Sonuçta zihinsel emeğin temsilcileri de (rahip, filozof, bilim adamı, vb.) asıl çıkar sağlayıcıları değil düzenin hizmetkârlarıdır ona göre. Yapıtın tezini kendisi şöyle özetliyor: 1) Meta mübadelesi toplumsal sentez işlevini, kendisinin yarattığı bir soyutlamaya borçludur. 2) Soyutlama som olmayıp birçok öğeden oluşan bir bileşkedir, 3) Soyutlamanın temel taşları ayrı ayrı tanımlanabilir, 4) Tanımlar yapıldığında "*mübadele kaynaklı soyutlamayı oluşturan öğeler ile meta üretiminin gelişimiyle birlikte ortaya çıkan bilme yetisinin kavramsal öğeleri arasında bariz bir benzerlik olduğu görülür.*" Yunan felsefesi ya da modern doğa biliminin düşünsel ilkeleridir bunlar aynı zamanda. "*Tartışmanın daha ilerki bölümlerinde, toplumsal sentezin biçimsel öğeleriyle bilmenin biçimsel unsurları arasında salt bir analogi değil, gerçek bir özdeşlik bulunduğu gösterilmeye çalışılacak. O noktada, bilmenin dayandığı kavramsal temelin, mantıksal ve tarihsel olarak, ait olduğu dönemin toplumsal sentezi tarafından koşullandığını iddia edebiliriz.*" (21)

Bilimsel bilgi teorisi olarak felsefi bilgibilimi (epistemoloji), Hegel'e göre Kant'ta, kapitalizmin gerçeği açısından daha açıklayıcı bulan yazar, "*Burjuva dünyasının hakikati bu ikicilikten başka nasıl tezahür edebilir ki?*" (29) diye soruyor. Yapacağı şey şu: "*Mübadele soyutlamasının öncelikle, zaman ve mekânda vuku bulan, gerçek, tarihsel bir fenomen olduğunu; ikinci olarak da epistemolojide kullanıldığı anlamda tam bir soyutlama olduğunu kanıtlama(k).*" (36) Ya da meta üretimi çağlarındaki toplumsal varlık biçimlerinin bu dönemlere has bilme biçimlerine nasıl çevrildiğini (tercüme) anlamak. "*Mübadele eylemi üzerinde etkili olan soyutlama kendi pratik*

sonuçlarını yaratır ki bunların başında da paranın ortaya çıkışı gelir.” (45) Kendisini Marksçı kuramdan ona katkı yaparak ayıran çizgiyi özetlemiş bir yerde: “*Metanın biçimsel analizi yalnızca siyasal iktisadın eleştirisi için değil, soyut kavramsal düşünme tarzı ve onun peşi sıra gelen zihinsel emek ve kol emeği arasındaki bölünmeye dair tarihsel bir açıklama için de anahtar teşkil ediyor.*” (47)

Sermaye ve emek arasındaki sınıfsal çatışma (antagonizma), kafa ve kol arasındaki bölünmeyle içsel olarak bağlı... Ancak bu bağlantı bilinçten gizlenmiştir. Kafa ve kol kavramsal açıdan ayrıktır ve tam da bu yüzden bilginin (epistemoloji) eleştirisi siyasal iktisadın eleştirisinden ayrı olarak yürütülmelidir. “*Meta mübadelesinin etkisi altında soyut kılınmış zaman ve mekânın belirgin özellikleri, türdeş, sürekli ve her tür doğal ve maddi içerikten –gözle görülür olsun olmasın (örneğin hava)- yoksun olmalarıdır. Mübadele soyutlaması, tarihi, insanın ve hatta doğanın tarihin oluşturan her şeyi dışlar. Olgular, olay ve betimlemelerden oluşan, zaman ve mekân içerisinde bir ânı ve mahalli değerinden ayırt etmeyi mümkün kılan ampirik gerçekliğin tümü silinir. Böylelikle zaman ve mekân, mübadele soyutlamasının bütününe ve her bir veçhesine damga vuran o mutlak tarihdışılık ve evrensellik niteliğine bürünür.*” (62) Metalar arasında koyutlanan eşitlik ile metaların birbirinden farklılığı öylesine belirgin bir çelişki sunar ki bu çelişkinin üstesinden gelmek için ‘değer’ kavramı icat edilmek zorundaydı, böylelikle değişime (mübadele) ilişkin bir ‘eşdeğerlik’ olarak anlatımı (ifade) gereklileşti. Ama değer, eşitliği yaratan şey değil, zaten yaratılmış bir eşitliğin (*post festum*) anlatımı. Değişim (mübadele) değeri terimi kendi başına düşünsel içerikten, tanımlı bir mantıksal tözden yoksundur. “*Sadece, mübadele olgusunun gerektirdiği biçimde, şeyleri birbirinden nicel açıdan farklılaştırarak çelişkili toplumsal ilişkileri tekbiçimli olarak eklemler.*” (63) Sohn-Rethel’in değişim edimi tanımı da şöyle: “**Soyut (maddi olarak gerçek ancak duyusal niteliklerden yoksun) tözlerin, soyut (türdeş, sürekli ve boş) mekân ve zamanda gerçekleşen, böylelikle hiçbir maddi değişime yol açmayan, ve nicel farklılaşma (soyut, boyuttan yoksun, boyuttan yoksun nicel farklılaşma) dışında hiçbir farklılaşmaya meydan vermeyen soyut devinimi.**” (67) Ve kendisinin ara özeti: “*Burada iki karşıt ‘fiziksellik’ olarak ayırt ettiğim şey –biri, kullanım nesnesi olarak metaları ve doğayla maddi alışverişimiz olan kendi etkinliklerimizi içeren somut ve maddi fiziksellik; diğeriysa mübadele nesneleri ve değer nicelikleri olarak metalarla ilgili soyut, tamamen toplumsal fiziksellik –bu ikisi, Almancada dediğimiz gibi (erste Natur’ (birinci ya da asli doğa) ve ‘zweite Natur’ (ikinci, tamamen toplumsal, insan yapımı ya da sentetik doğa) olarak adlandırılabilir. Her ikisi de zaman ve mekânda gerçektir; birinci doğa insan emeği tarafından yaratılır, ikinci doğa mülkiyet ilişkileri tarafından yönetilir.*” (70) İkinci doğa dışsal anlatımını parada bulur. Ve böylece ikinci doğa başlığı altında soyutlamanın iki yönü bir araya gelir: “*Tarihsel zaman ve mekân içerisindeki toplumsal sentezin gerçekliği ve soyut kavramlar aracılığıyla ideal kavrayış biçimi.*” İlki toplumsal varoluş biçimi, ikincisi ise anlalsal (zihinsel) emek aracılığıyla üretilen bilimsel bilgi için temeli oluşturur. (75) Ama sonunda aklın özerkliği, kökeninde toplumsal oluşuna borçlu olduğu gerçeği büyük bir gizemle örter. (92)

Komünal toplumdan başlayarak yoğaltım ve üretim toplumsal evrelerini ikinci bölümde mercek altına alıyor yazarımız. Bronz çağı arkasından klasik yoğaltım (temellük) toplumu ve Yunanlıların ‘saf matematik’ kavrayışı zihinsel emek ile kol emeği arasındaki aşılabilir ayrım çizgisini keserler. Ortaçağın tarım ve zanaat üretiminde kafa ve kol emeği ayrışmasını bilime geçiş biçimleri izler. Matematiğin Yunanlılardan başlayarak işlevi toplumsallaşmış düşüncenin mantığı olmak. Yani

sermaye mantıkla bağlantılı... (125) Kapitalist üretim, Galileo ve dinamik eylemsizlik (atalet) kavramı, soyutlamayı yeni bir toplumsal bağlama (paradigma) taşıyor.

Sohn-Rethel'i benim için önemli kılan bir başka şey de, kavramsal çözümlemesini bir eylem ya da devrimci bir toplum izlencesine (program) bağlaması ve bunun kaçınılmazlığı konusundaki derin vurgusu. Kuramın (teori) eylemciliği konusuyla Jameson'dan sonra ikinci kez karşılaşıyorum. Bir soyut çözümlemenin (Hegel'e değil Marx'ı Kant'a taşıyan ya da onda temellendiren) adımları bizi tarihin, toplumsal eylemin öznesine dönüştürüyor apaçık, saydam bir yordam içre. Üçüncü bölüm buna giden (ütopya) taşları döşüyor usavurumlarıyla. Mesele şudur: Emek toplumsal bireşimi (sentez), biçimsel olarak arkaik toplumlardaki gibi, gerçekleştirme yetisine yeniden kavuşmadıkça, yoğaltım mantığının üretim mantığına dönüşmesi beklenemez. *"Meta üretimine özgü şahsi ve parçalanmış emek yeniden toplumsallaşmış emeğe dönüşene kadar zihinsel emek ve kol emeği arasındaki karşıtlık ortadan kalkmayacaktır. Fakat gayet iyi biliyoruz ki tek başına bu da yeterli değildir. Yeniden toplumsallaşan emek, toplumsallaştırıcı bir güç haline gelerek kafa ve kolun birliğini sağlamalı ve sınıfsız bir toplumu yaşama geçirmelidir."* (152)

Tekelci kapitalizm, emperyalizm, Taylorizm, üretim akışı vb. nin çözümlemesini tezi açısından irdeleyen düşünür, günümüzde pazarda geçerli kuralların tekelci kapitalizme özgü değerlerin yeniden üretimi mantığını kırdığını; tekelci üretimin, artık toplumun yeniden üretimi için zorunlu sayılan üretim ve dolaşımın pazarın güdümlenmesi (manipülasyon) ile işlevsel bağı geçersizleştirdiğinden, yeniden üretime ilişkin değerlerin üretimine (imalat) bağlı olmaktan çıktığını yazıyor. *"Bu genişletme tabii ki Marx'ın analizini herhangi bir biçimde geçersiz kılmıyor, yalnızca onu tamamlıyor. Marx kapitalist sınıf antagonizmasının ekonomik boyutunu ifşa ederken – ki özel mülk yasalarının tasfiyesi durumunda altüst olacaktır- ben aynı antagonizmanın başka bir yönü olan, zihinsel emekle kol emeği arasındaki ayrışmaya odaklanıyorum. Gelgelelim antagonizmanın bu yönü, özel sermayenin tasfiye edilmesiyle ortadan kaybolmaz; sosyalizmin inşası sürecinde bilinçli biçimde tasfiye edilmesi gerekir ki bu sosyalizmin ne derece başarıya ulaştığının da ölçütü olacaktır."* (180)

Otomasyonun içerdiği olanakları tümüyle ortaya çıkarmanın sosyalizmin görevi olduğunu belirten Sohn-Rethel (184), 70 öncesinde Sovyetler uygulamasını eleştirerek Çin uygulamasını kafa (zihin) emeği, kol emeği arasındaki sonul buluşmanın örneği olarak selamlıyor (ve diyorum içimden, keşke 80, 90, iki binleri görebilseydi ve yeniden yorumlayabilse, güncelleyebilseydi tezlerini) ve şu önemli tümceleri yazıyor: *"Bizim bakış açımızdan sosyalizm ile kapitalizm arasındaki en temel fark, toplumun doğayla olan ilişkisindedir. Kapitalizmde, mevcut teknoloji, toplumun bir sınıfının diğerini sömürmesine hizmet eden bir araç durumundayken, sosyalizmde toplumun doğayla olan ilişkisinin aracı haline getirilmelidir. Mevcut ileri teknoloji eğer bu değişime olanak tanımıyorsa, bir dönüşümden geçirilmeli ve içine işlenmiş olan karşı unsurlardan ve iktidar yapısından arındırılmalıdır. Ernst Bloch'un deyişiyle, çağımızın bilim ve teknolojisi doğa üzerinde sanki 'düşman ülkedeki işgal ordusu' gibi hâkimiyet kurmaktadır. Sosyalizmde ise 'toplumun doğayla ittifakı'nı sağlamayı amaç edinmeliyiz. Bu, bilimi saf dışı bırakarak yapılamaz, aksine zihinsel emek ve kol emeğinin birliğine dayanan bir bilimin yardımını talep eder."* (190) Döneminden üç örnek veriyor Sohn-Rethel: 1) ABD Tennessee Vadisi Amirliği (TAV), 2) Sosyalizmin Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki gelişiminin özgül bir yönü, 3) Stalin'in 1948 tarihli doğayı yenileme planından çıkarılacak olumsuz ders. Sonuç açık. Önce sosyalizm için vazgeçilmez olan bilim yöntembilimsel (metodolojik) açıdan

kapitalizmdeki bilimle aynıdır. İkinci olarak, kapitalizm içerisinde bilimin burjuva niteliğini oluşturan özellikleri tersine çevirmek için gerekli araçlar sosyalizmde vardır.

Ek gibi duran son kısa bölümde ise Fransız düşünür, sosyalist geleneğin yakın dönemlere değin savunduğu yansıma kuramını, estetik, gündelik yaşam psikolojisi vb. alanlarda yararlarını kabul etmekle birlikte, eleştiriyor. Şu dedikleri de önemli: *“Akademide muhaliflerimiz bize bilincin karşısına koyduğumuz bu toplumsal varoluş hakkında ne bildiğimizi sorduğunda, ‘sizin bildiğinizden fazlasını biliyor değiliz, ancak ona nasıl ulaşılabilceğini biliyoruz,’ yanıtını vereceğiz. Bunu yapmanın yolu mevcut bir fikir veya kavramın genetik kökenini, bizi kavramın kendi ölçüleri temelinde araştırmaktır. Bu fikrin ya da kavramı belirleyen şeyin ne olduğunu gördüğümüzde, toplumsal varoluşa ulaşacağız.”* (206)

Daha sonra belki ‘ideoloji’ olarak geçen bir kavramı ‘zorunlu yanlış bilinc’ olarak anlatımı bir okur olarak benim için yeniydi. Bunu temellendirirken, *‘tarih içinde bilimin doğuşunu ve edindiği nesnel geçerliliği açıklamak tarihsel materyaliste düşer; tersi, yani doğadan yansıyan bir mantık olarak doğa biliminin mantığının tarihsel materyalizmin ilkelerini önermesi beklenemez,’* diyor (209) tarihsel materyalist, dünyanın varoluşu hakkında akıl yürütmez. En çok yapacağı, dünyanın varoluşunun sorgulanmasına temel oluşturan düşünce ölçütlerinin bir eleştirisi olabilir. Ama kurgusal (spekülatif) bir ateşe kendini atmaktır bu. Aslında fark hakikate ilişkin birbiriyle bağdaşmayan iki kavrayış meselesidir.

Tarih boyunca toplumsal gerçeklik yanlış bilinci gerektirdi. *“Zamana bağlı hakikat idealinin gerçekleşmesi, doğru bilince olanak verecek türde bir toplumsal düzenin yaratılmasıyla mümkün olacaktır.”* Bu da sınıfsız bir toplumda olanaklı, ama değişim kesintisiz sürecek: *“Zamandan bağımsız mantığın zamana bağlı bir gerekçesi vardır. Bu düşünüş tarzında diyalektik materyalizm ile tarihsel materyalizmin aynı anlama geldiğini düşündüğümüzü belirtmeliyiz. Materyalist bakış açısından insanlık tarihi doğa tarihinin bir parçasıdır ve doğa da tarihsel, evrimsel bir süreçtir. Marx’ın **Alman İdeolojisi**’nin ilk sayfalarında söylediği gibi: ‘Tek bir bilim tanıyoruz, o da tarih bilimidir!’”* (211)

Birkez daha tezinin Kant’ı ilgilendiren çıkış noktasına; *‘bilmeye dair kavramların maddi varlıktan türediğini ileri sürmekle kalmıyor, onları varlıktan tek tek, bilfiil türetiyoruz. Bunu yaparken hareket noktamız dışsal doğanın ve maddi dünyanın varlığı değil, bu kavramların ortaya çıktığı ve etkinlik gösterdiği tarihsel dönemlerin toplumsal varlığıdır,’* diyerek değinen Sohn-Rethel, ekliyor: *“Öyleyse tarihsel materyalizmin –Marx’ın kastettiği anlamda- proleter sınıf mücadelesinde bir silah olabilmesi için, onu bir doktrin ya da dünya görüşü veya başka bir dogmatik sabite olarak değil, yöntemsel bir koyut olarak düşünmeliyiz.”* (212)

(2013)

TEVFİK ÇAVDAR (1931-2012, Türkiye)

**Çavdar, Tevfik; İktisat Kılavuzu (2003),
NK Yayınları, Üçüncü basım, 2005, İstanbul, 248 s.**

Yararlı bir kılavuz. Küreselleşme konusunda güncel bilgi taşıması da artısı.

(2006)

FREDRIC JAMESON (1934, ABD)

Jameson, Fredric; Kapital'i Sahnelemek: Birinci Cilt Üzerine Bir yorumlama, (Representing Capital: A Reading Volume of One, 2011), Çev. Cenk Saraçoğlu, Sel Yayınları, Birinci Basım, Şubat 2013, İstanbul, 189 s.

Doğrusu **Kapital** (Marx, 1867) üzerine okuduğum en güzel çalışmalardan biri ki son zamanlarda arka arkaya konuyla ilgili önemli çalışmalar okudum (Harvey, Eagleton vb.) Bu çalışma Marx'ı Hegel'den kurtarmaya çalışan ya da eytişimi (diyalektik) sığ kavrayan indirgemelere karşı (Ki Jameson'a göre örneğin Engels de bunlardan biri) Kapital l'deki Hegelyan eytişim yorumu açığa çıkaran ve Marx'ın bu konuda özenli, yaratıcı çabasının altını özenle çizen biçemli, incelikli bir deneme sayılmalı. Başarılı çevirisiyle küçücük bir oylum içerisine Kapital'de görüntü ile derin yapı ve tümünün gerisinde uzam (mekân) /zaman çatışmalarının temel ilişkilenme biçimleri yerleştirilmiş. Eğer bu okuma çözümlemesi siyasal çıkarımlara bağlanmasaydı eksik kalırdı. Jameson bunu da yapıyor (tıpkı Harvey gibi.) **Kapital'i** siyaset dışı, tümüyle teknik bir çalışma olarak soyutlaması ilişkili siyasal çıkarımları (aslında siyaseti) belki de zorunlu kılıyor. Marx'ın buna özeni boşuna değildir. Çözümlemenin (ekonomi) bağımsızlığı siyasal sonuçları olanaklı kılabilir. Önce yapının kendisi siyasal işlev görür. Nedensellik ve iradecilik çatışması bir anlamda bireşimlenir (Korsch). Ayrıntılara girmeden son bölümceyi aktarıyorum:

"Bir yandan savaş baronlarının diğer yandan da hayırseverlik kurumlarının istilasına çaresizce yem olan insanların, bu çoklu sefalet ve mecburi başıboşluk durumlarının, bu eylemlilikten ve üretimden yoksun varoluşlara mahsus büsbütün biyolojik zamansallığın ne anlama geldiğinin yorumlanabileceği her anlamıyla çıplak yaşamın, bunların hepsinin, takdire şayan bir şekilde yeniden kodlanmasına Kapital'in bizatihi kendi dinamiğinin bize sunduğu Marksçı küreselleşme analizinin imkân tanınması da bu yüzdendir. Tüm bunları şu ya da bu trajik öykünün parçası olarak değil de bir tür küresel işsizlik noktasında düşünmek, bana kalırsa, bizi yeniden, küresel bir ölçekte yeni tür bir dönüştürücü siyasetin keşfine sürükleyebilir." (182)

(2015)

DAVID HARVEY (1935, İngiltere)

Harvey, David; Yeni Emperyalizm (2003), Çev. Hür Güldü Everest Yayınları, Birinci Basım, Kasım 2004, İstanbul, 195 s.

Soldan emperyalizm kuramlarına egemen olduğumu asla ileri süremesem de Harvey'in (bu çok önemsedğim Marksist düşünürün) bu kitabının kurama katkı niteliği taşıdığını söyleyebilirim (bir izlenim olarak). Bir dizi konferansın kitaplaşmasından oluşan önemli çalışmada yazarının kavrayış, entelektüel düzeyi daha başta insanı çarpıyor. Tartışmanın temel noktasına, gücün ülkesel ve kapitalist mantıklarının birbirinden farklı olduğunun kavrayışını (26) koyan Harvey, şu soruyu soruyor: *"Gücün hantal bir biçimde mekâna bağlı olan ülkesel mantığı, sonsuz sermaye birikiminin belirgin mekânsal dinamiklerine nasıl karşılık vermektedir? Ve sonsuz sermaye birikimi, gücün ülkesel mantığı açısından ne ifade etmektedir? Öte yandan, dünya sistemi içindeki hegemonya bir devletin ya da devletler topluluğunun bir özelliği ise, kapitalist mantık hegemonu güçlendirmekte nasıl bu kadar başarılı olabilmektedir?"* (29) Arkasından kendi emperyalizm tanımını yapıyor aynı sayfada: *"Devletlerarası ilişkilerin ve küresel sermaye birikimi sistemi içindeki güç hareketlerinin bir özelliği (...) Sermaye birikimi açısından emperyalist siyaset, devlet gücüyle elde edilebilecek asimetrik her şeyi ve kaynak avantajlarını en azından sürdürmeyi ve kullanmayı gerektirir."*

Sınırlarına dayanan bir dünyanın sermaye birikimini ve dönüşünü nasıl sağlayabileceği, ABD'nin günümüzdeki rolünü daha ne kadar sürdüreceğini sorgulayan yazar, emperyalizmle ilgili tarihsel temellendirmesini üç dönem boyunca izliyor: 1)Burjuva emperyalizmlerinin yükselişi (1870-1945): Bu dönemde ortaya çıkan gerçek, *"aşırı birikim sorunu ve küresel bir zaman-mekân sabitesinin (spatio-temporal fix) gerekliliği, ulus-devlet zemininde kendisine yeterli bir yanıt bulup bulamayacağı (...)* Yanıt, milliyetçilik, şovenizm, vatanseverlik ve hepsinin ötesinde ırkçılığın ulusal sermayelerin önderliğindeki emperyal bir projenin arkasında seferber edilmesi..." (38) 2)Amerikan hegemonyasının soğuk savaş sonrası tarihi (1945-1970), 3)Neo-liberal hegemonya (1970-2000). Üçüncü bölümde, kapitalizmin tüm öngörülere karşın uzun süre ayakta kalmasının aydınlatılması gereken bir soru olduğunu söylüyor Harvey. Emperyalizm üzerine düşüncesini *'mekân ekonomisi üretimi'* kavramlaştırmasıyla geliştiriyor. Bu kavramlaştırmayı ben de can alıcı önemde buluyorum. Çünkü emperyalizm bir mekân ve geometri sorunu bana göre de (*"Kapitalist etkinliğin coğrafi tezadları"*, 85). Uslamlamanın vardığı yerde soru şu biçimi almıştır: *"Sermaye birikiminin zama ve mekândaki moleküler süreçleri aracılığıyla ulaşılan bölgesellik, devlet ve imparatorluk politikası biçiminde ifade bulan gücün ülkesel mantığı arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?"* (87) Sermaye birikimi krizi, Arendt'e göre, aşılacak için

kendi dışında bir varlıklar onuna gereksinim duyar. Elinin altında olmayan kaynağı kapitalizm üretmek zorunda kalır (emperyalizmin dayanağı). Marx'ın liberal ekonomi politikten devraldığı düşünce ise ilkel sermaye birikimini kapitalizmin özünden soyutlamak olmuştur ve ne yazık ki Harvey'e göre, somut el koyarak birikim olgusu böylece hafifsenmiştir. Gelineen noktada soru: "Öyleyse, el koyarak birikimin demir yasalarını nasıl ortaya çıkaracağız?" (127) Bu konuda günümüz 'özelleştirme' uygulamalarının en son ve etkili örneği oluşturduğu söylenebilir (130) Ne yazık ki bütünsel yeni emperyalist el koyma (özelleştirme, vb.) girişimlerine karşı direniş yerel, sınırlı kavrayış ve direnişlere kalmaktadır. Yeni emperyalizmin genişletilmiş yeniden üretimden el koyarak birikime kaydığı günümüzde direniş stratejisinin, küreselleşme karşıtı ve almaşığı akımın el koyarak birikimi çözülmesi gereken temel çelişki olarak görme zorunluluğunda temellenebileceği söylenebilir (147)

Sorun açıktır: "Kapitalist emperyalizm, gücün ülkesel ve kapitalist mantığı arasındaki diyalektik ilişkiden doğar." (152) Ve makalesini şöyle bitirir harvey: "Fakat kesin bir şey var: dünyanın her yerinden gelen ve herkesi aynı derecede ilgilendiren Amerikan karşıtlığı bir yarar getirmez, getiremez. ABD'de, hem yurtiçi hem de uluslar arası bakımdan, bir alternatif üretmek için mücadele edenlerin anlayışa ve desteğe ihtiyacı var. Yeni muhafazakar emperyalizmin inşa edilmesinde, iç/dış diyalektik nasıl önemli rol oynuyorsa, bu diyalektiğin tersi de anti-emperyalist politikalarda önemli rol oynar." (175)

(2011)

*

Harvey, David; Marx, Sermaye ve İktisadi Aklın Cinneti (Marx, Capital and the Madness of Economic Reason, 2017), Çev. Esin Soğancılar, Sel Yayınları, Birinci basım, Kasım 2017, İstanbul, 239 s.

(2018)

*

Harvey, David; Marx'ın Kapital'i İçin kılavuz. İkinci Cilt (A Companion to Marx's Capital, Volume 2, 2013), Metis yayınları, Birinci basım, Şubat 2021, İstanbul, 434 s.

Harvey'in, özgün tezleri ile çok önemli bulduğum İngiliz Marksistin **Kapital** (Karl Marx) özet ve yorumlarından (bir dizi seminer) ikinci cildi¹ de okudum. Doğrusu bu kitaplara Marx'a bağlı kalan (sadık) **Kapital** özetleri demek doğru değil. Aslında dikkatli bir okur ciddiye alınması gereken bir (öz)-eleştirinin (oto-kritik), hem de oldukça sarsıcı bir eleştirinin alttan alta sürdüğünü görecektir. Öylesine ki Harvey acaba sol gösterip sağdan vurarak, Marx'ın anamal (sermaye) birikimi, yapı ve düzenlerini anlama, çözümleme, örnekseme (modelleme) anıt çalışmasını yerle bir etme, en azından geçersizleştirme amacı mı güdüyor, diye düşünebilir okur.

¹ David Harvey; **Marx'ın Kapital'i İçin Kılavuz. İkinci Cilt (A Companion to Marx's Capital, 2013)**, Çev. Sungur Savran, Metis yayınları, Birinci basım, Şubat 2021, İstanbul, 434 s.

Okuduğumuz birçok yapıtında kendi bulunduğu yer konusunda aslında kuşku duymamızı gerektiren hiçbir şey yok David Harvey'in.

Benim bu görkemli iki ciltle ilgili tek eleştirim, Marx'ın örneksemelerini kesin bir önerme gibi yorumlayan anlama yönünde geliştirdiği ip uçlarını, dayatılan yargıların gibi göstermesi. Özellikle genişletilmiş yeniden üretim, sermayenin ayrışması, sermaye döngüleri, rant, kredi, faiz düzenekleri, üretimin üretim araçları ve tüketim araçları biçiminde ayrışması (Kesim I, II) ve bunlar üzerinde yükseltile neredeyse saltık denge noktasına göre tanımlı sanal örnekler, vb. konularda Harvey'in okurun yanıltılmasına yol açan yaklaşımı, örnek ile gerçeklik (tarih) arasında yansıma kuramını bir önkoşul gibi dayatıp, geçen zaman Marx'ın tezlerini yanlışladı demeye getirmesi. Haksız olmasa da Marx'ın kapitalist üretim biçimini örneklerken anlaşılmasını sağlamak gibi bir yöntemle cebelleştiğini, tarihsel doğrulamaya uygun sına ve çözümler için olanaktan yoksun olduğunu gözetmek haktanırlık olurdu. (Buradan aktığımızı unutuyoruz.) Keskin yargı üretecek böylesi bir dil (Harvey), akademinin dili mi kuşkuluyum. Birçok Marksist Marks(izm) eleştirisini daha anlayışla, onaylanabilecek bir yumuşaklıkta ama yanlışa hiç de boyun eğmeden yapabiliyor. Darwin'e bakmak bunun için yeterli örneğin. Darwin genel-soyut kuram düzeyinde yöntemi en duyarlı yerinden yakalamıştı ama olgular ve yanlış kimi sonuçlar üzerinden, gerici yaygara dışında yadsınmamış, yok sayılamamış, hiç de hafife alınamamıştır. Girdi-çıktı tabloları, bunalımlar ve kapitalizmin denge arayışları(ndaki olanaksızlık), vb. den yola çıkan Harvey'in, bizi Marksistler olarak getirip bıraktığı yer kapitalizm çerçevesinin hep böyle sürüp gideceği, içinde kurtuluş adacıkları oluşturulabileceği yönünde. (Kuram ne zaman savaşım aracı, hangi biçim ve koşullarda?) Onu genelde haklı gösteren önemli tezleri olduğunun elbette ayırımındayım. Çünkü kapitalizmi kapitalizm olmayanla açıklayabilmek gerek (yakın geçmişin sosyalist ekonomilerini fazla da önemsemeden). Belki kapitalizmi kapitalizm dışında etkenleri de içine alan bağlamda yeniden değerlemek ve çözümler düşünmek iyi olacak. Bana göre yeni dünya kapitalizminde artık-değer üretimi alanının yoğunlaşarak küçülmesi, bundan kaynaklanacak çelişkinin derinleşmesi göz ardı edilemeyecek önemli bir sorun. Çünkü belki de üretimde kullanılan teknolojik süreçlere bakılırsa zorunlu üretim süreçlerini zorunsuz olandan ayıracak son kaçınılmaz bölünme artık değer kaynakları ve el koyma biçimleri konusunda yeni bir bağlam (*paradigma*) yaratıyor. Toplumsal-ekonomik çelişki ile doğa-insan çelişkisi iki uçtan birbirlerine yakınlaşıyor ve gereken sanırım bu uçları birleştirip örtüştürmek ve sınıf kavramını, devrim kavramını değişen koşullarda yeniden içeriklemek (ya da düzenlemek). Yoksa günümüz devrim kuramları ciddi değer yitimine uğramayı sürdürüyor.

(2023)

*

Harvey, David; Neoliberalizmin Kısa Tarihi (A Brief History of Neoliberalism, 2005), Aylin Onacak, Sel yayınları, Üçüncü basım, Ekim 2021, İstanbul, 252 s.

*

Harvey, David; Anti-kapitalist Günlükler (Thi Anti-capitalist Chronicles, 2020), Utku Özmakas, Sel yayınları, Birinci basım, Şubat 2022, İstanbul, 245 s.

David Harvey, daha önce de yazmışımdır, en beğendiğim yaşayan Marksist kuramcılardan biri. Kimi, özellikle Marx'ta yetersizlik ya da öngörüsüzlük olarak saptadığı eleştirilerine katılmasam da bundan hem körü körüne bir Marx bağınazı olduğum çıkmaz hem de Harvey'e Marx adına karşı çıkışlarım alana ilişkim yetersizliğimden kaynaklanıyor olabilir. Harvey'in, Marx'ı didik didik edip üniversitelerde yıllarca öğrencilerine anlatan birinin, kavrayışının katbekat yüksek olacağını her koşulda onaylarım zaten.

Yukarıdaki iki kitap büyük olasılıkla yaşadığı dünyaya ilişkin gözlem ve yargılarını içeren kimi dergilerde yayımladığı makalelerinin izleksel (*tematik*) bir araya getirilişinden oluşturulmuş benzıyor. Ama kendi içinde bütünsellikleri kusursuz olduğu gibi, yönteme ve kurama sık göndermelerinin yanı sıra küresel süreci yakından izleyen çözümleyici, eleştirel bir bakışı da içeriyorlar. İlkı günceli açısından bugün belli ölçülerde geride kaldı denebilir, yalnızca 2000 yılları küre sorunlarına değindiği noktalarda. Ama ikincisi gençleri, öğrencileri de gözetten gerçek bir bireşim niteliğinde, günümüzde dünyanın saydam ve doğru bir fotoğrafını çekiyor ve kuramı(nı) dünya uygulamasıyla sürekli sınıyor. Hayranlıkla okuduğumu belirteyim. Keşke dünya sorunlarını üstlenen ya da buna çabalayan gençler bu kitabı okuyabilseler...

Bizde 2013'ten sonra üç baskı yapan, 2005 yılı Harvey kitabı **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**'nin Türkçe ikinci baskıya önsözü de David Harvey'den. Dolayısıyla bu açıdan da önemli. Bu önsözde dünyada belki bir şeyler değışti ama birçok şey de aynı kaldı, dolayısıyla kitabın dile getirdikleri geçerliliklerini koruyor büyük ölçüde, demeye getiriyor. Araya giren 2007-8 ekonomik bunalımının (*kriz*) önemli bir sınama, gösterge işlevi gördüğüne vurgu yapıyor. Bana göre Harvey öngöruları de aslında doğrulanmış oluyor. Türkiye'ye de dokunduğu bir yerde soru imi olmasa da ünlem imi koymaktan geri durmadım: "*O dönemki AKP hükümeti istikrarlı ve reformlara açıktı. Askeri yönetime geri dönme tehdidini ortadan kaldırmıştı ve azınlıkların hakları için müzakerelere daha sıcak bakıyordu,*" diye başlayan hafif-yüzeysel yargı tümcesini bir yere koymakla hiç uğraşmayacağım. Batılı olmak yine de bir ek nitelik mi, her kezinde böyle uçuk bir yargı önümüze çıkabildiğine göre. Yoksa biz çok mu fazla 'ulus içi'yiz? Oysa benim açımdan 'ulus' tarihsel açıdan sonsuzca geçerli bir nitelik asla değil. Her ne ise...

Sonuçta, ona göre "*neoliberalizm sermaye birikimi ve büyüme açısından değerlendirildiğinde başarılı değil*" dir. (6)

Artık bu tür okumalarım üzerine uzunca durmama kararı aldığım için, kitaplarda beni özellikle ilgilendiren konuları ve yaklaşımları imlemekle yetineceğim.

Dikkat ettim, Harvey genelde ve bu iki kitabında da '**özgürlük**' kavramının liberal ve neoliberal evrende güçlü bir düşüngüsel (*ideolojik*) belirleyici olarak gücünü koruyabilmesi ve küresel algıyı yönetebilmesi, yönlendirebilmesi konusunda çok duyarlı. Dönüp dönüp *liberalizm* (ABD) kökenli bu '**özgürlük**' kavramının insanları etkileyen gücünün nedenlerini anlamak ve araştırmak için yazıyor. Sanırım haklı. Büyük soru olarak önümüzde dün olduğu gibi bugün de duruyor. Özgürlüklerinden her açıdan yoksun bırakılmış kitleler, egemen '**özgürlük**' kurgusu ve yansımalarından paylarına düşeni çoğu kez hevesle alıyor, militanlığını bile yapıyorlar. Nasıl oluyor? Ve bu kavramın böyle dayatılmış gerici biçimleriyle nasıl savaşıılır? Harvey'in tutumu yadsımacı (*ret*), savaşı bir tutum değil ve burası şaşırtıcı olduğunca önemli. Daha yakından bakarak, beylik kavramın insanları etkileyen çekirdeğine, orada yatan duyguya yönelmek gerektiğini söylüyor. Yani aslında yeni bir düşüngüsel kısağörü (taktik) oluşturmayı öneriyor. İşin aslı '*haysiyet ve bireysel hürriyet*' kavramlarının nasıl yeniden ele alınabileceğiyle ilgili. Bunlara '*idealler*'

demekten de geri durmuyor. Yani bu kavramları 'neoliberalizmin' elinden kurtarmak nasıl olabilir? Silmek, yok etmek, demiyor.

"(N)eoliberalleşmeyi, uluslararası kapitalizmi yeniden örgütlemeyi amaçlayan bir teorik tasarımı hayata geçirmeye yönelik ütöpik bir proje olarak ya da iktidarı ekonomi seçkinlerine iade edip, sermaye birikimi için gereken koşulları yeniden oluşturmaya yönelik siyasi bir proje olarak yorumlayabiliriz." (27) Ona göre geçmiş *liberal* uygulamada kötü yatırım kararlarının bedelini borç verenler üstlenirken, günümüz *neoliberalizm*inde devlet ve uluslararası güçler borç geri ödemesinin maliyetini, yerel halkın geçimi ve refahı açısından sonuçları ne olursa olsun borçluya yüklerler. (37) Kafasına takılan sorulardan biri şu: Yeni sınıf bileşimi ulus devlet niteleyicileri (*parametre*) içinde mi değerlendirilmeli? Yanıtı açık Harvey'in, kapitalist sınıf etkinliğini asla ulus-devletle sınırlamamıştır, sınırlamaz. Katılıyorum ben de.

Öyleyse bir '*rıza inşası*'ndan söz edilebilir. İkinci bölüm bunu çözümleme çabası: *"Neoliberal retorik bireysel hürriyetler üzerindeki temel vurgusu sayesinde özgürlükçülük, kimlik politikaları, çokkültürlülük ve nihayetinde narsisistik tüketicilik ile, devlet iktidarını ele geçirerek toplumsal adaleti sağlamak üzere saf tutmuş toplumsal kuvvetleri birbirinden koparma gücüne sahiptir."* (49)

Harvey'e göre neoliberalleşme uygulaması içinde devletin geleneksel işlevi (*rol*) kuramın geleneksel çerçevesine tam oturmaz oldu. *"(D)evletin son otuz yılda geçirdiği bu hayli kaotik evrim ve devletin kurum, yetki ve işlevlerinin eşitsiz coğrafi gelişimi, neoliberal devletin istikrarsız ve tutarsız bir siyasi yapı olabildiğini gösteriyor."* (72) Üçüncü bölüm (**Neoliberal Devlet**) bu konuyla ilgili. Bir saptaması şöyle. Kendi başına devlet erki (iktidar) denebilecek *yönetimden*, devleti ve sivil toplumun kilit öğelerini içeren daha geniş bir yapılanma anlamında *yönetişime* geçiş, *neoliberalizm*de belirgindir. Bunun bir başka sonucu, *neoliberal* devletlerle kalkınmacı devletlerin uygulamaların birbirlerine önemli ölçüde yakınlaşmasıdır. (85) Devlet şirket ya da belli çıkar alanlarına (enerji, ilaç, tarım, vb.) öncelik (avantaj) sağlayan yasal ve düzenleyici bir çerçeve üretir. Örneğin, KOİ'ler (kamu-özel ortaklıkları). Bu noktada STÖ (NGO) işlevini de açığa çıkarır Harvey.

Bir sonraki bölüm **Eşitsiz Coğrafi Gelişmeler**'e ayrılmış. Harvey'in temel kuramları üzerinde geliştirilen düşünceler... Önce 1970'lerde başlayan finansallaşmaya yöneliş, arkasından sermayenin artan coğrafyasal devingenliği, üçüncü olarak Wall Street-IMF-Dünya Bankası üçlüsünün gelişmekte olan ülkeleri *neoliberal* yola sürüklemesi, dördüncü olarak da *monetarist* ve *neoliberal ekonomik ortodoks*inin küresel yayılımının çok güçlü düşüngüsel (*ideolojik*) etkisi... Burada yazar birkaç örneği büyüteç altına alıyor: Meksika, Arjantin'in çöküşü, Güney Kore, İsveç. Önemli gözlemler söz konusu. Harvey'e göre, 1920'lerden beri görülmemiş bir servet ve güç yoğunlaşması söz konusu.

Beşinci bölümü özel olarak **'Çin Tarzı' Neoliberalizm** konusuna ayırıyor. Çin'de 90'lardan bu yana olan bitenleri Harvey'siz kavramak eksik kalırdı zaten. *"Çin'deki sonuç, otoriter merkezi kontrolle kenetlenmiş neoliberal unsurları giderek daha fazla içine alan bir piyasa ekonomisi türünün inşa edilmesi oldu."* (129) Süreci verilerle çözümlüyor. Sermaye girişleri, işe alım (*istihdam*) yapısı, yabancı yatırıma açılma, gelir dağılımı, vb. *"Çin, kesinlikle neoliberalleşme ve sınıf iktidarının yeniden inşası yönünde ilerliyor; ama 'belirgin şekilde Çin tarzında'. Bununla birlikte otoriterlik, milliyetçiliğe başvurma ve emperyalizmin belirli türlerinin canlanması Çin'in, çok farklı yoldan da olsa, şimdilerde ABD'de son derece etkili olan yeni-muhafazakâr eğilimle yollarının kesişeceği bir yönde ilerlediğini düşündürüyor. Bu hayra alamet değil."* (160)

Kitabın altıncı bölümü: **Neoliberalizm Yargılanıyor**. En önemli bölüm denebilir. Harvey hiçbir yapıtını önermesiz bırakmaz. Üst sınıflar ayrıcalıklardan ödün vermek yerine ‘*mülkiyet hakkının kutsallığı*’ vurgusunda ısrarlı. Kitapta çözümlenen *neoliberal* yıkıma karşın neden bunca insan *neoliberalleşmeyi* tek seçenek olarak görmeyi sürdürüyor, sorusu önemli. Yazarın iki açıklaması var. Eşitsiz coğrafyasal gelişme oynaklığı arttırarak kimi bölgelerde diğer bölgelerin yitirmesi pahasına göz alıcı ilerlemeler sağladı. (Asya kaplanları, vb.) İkincisi, üst sınıflar açısından *neoliberalizm* kuramsal olarak değilse de süreç olarak başarılıdır. Bilgi işletim (*enformasyon*) *neoliberalizmin* ayrıcalıklı uygulayımıdır (*teknoloji*). Ama asıl önemli başarısı, “*servet ve gelir yaratmaktan çok, bunları yeniden dağıtmaktır.*” (Mülksüzleştirme yoluyla birikim). Sürecin dört ana özelliği var: 1) Özelleştirme ve metalaştırma. Amacı, kârlılık alanı dışında kalan alanı anamal (*sermaye*) birikimine açmak. 2) Finansallaşma. “...*(Bu) kurumlar güya ‘risk yayma’ olanağı sağlarken aslında mülksüzleştirme yoluyla birikimin küresel sahnedeki gerçek öncüleri olmuşlardır.*” (171) 3) Bunalım (*kriz*) yönetimi ve güdümlemesi (*manipülasyon*). Altta, ‘borç tuzağı’ ile mülksüzleştirme yoluyla birikimi birincil aracı yapan süreç çalışır. Servet yoksul ülkelerden varsıl ülkelere doğru akar bu güdümlmelerle. 4) Devlet eliyle yeniden dağıtım. Devlet edindiği yeni nitelikleriyle “*gömülü liberalizm döneminde üst sınıflardan alt sınıflara giden akışı tersine çevirir.*” (172). Her şey sınır tanımasız ‘*metalaştırılır*’. Bu yüzden Harvey bir şey önerir: “*Etkin demokratik kurumların koruyuculuğundan mahrum bırakılan ve her türden toplumsal yerinden etmeyle tehdit edilen bir kullan-at işgücünün sosyal dayanışmalar inşa edebileceği ve kolektif bir irade gösterebileceği başka kurumsal biçimlere yönelmesi kaçınılmazdır.*” (180) Çevresel bozulmalara 5-6 sayfa ayıran yazar, haklar üzerinde de durma gereği duyar. *Neoliberalleşme* kendi içinde geniş bir karşıt ekin (*kültür*) de yarattı. “*Gelgelelim, bu muhalefet neoliberalizmin temel önermelerinin pek çoğunu kabul etme eğiliminde.*” (185) En başta, siyasal-ekonomik yaşamın temel ögesi birey olunca ‘*bireysel haklar eylemciliği*’ öne çıkıyor. Bunun sakıncaları saymakla bitmez kuşkusuz. Tanıklık da ediyoruz. Baskı öbekleri ve STK’lar bu kaygının yanlış ürünleri. Buna karşılık “*(h)akların evrenselliğine başvurmak, iki tarafı keskin bir bıçaktır. İlerici niyetlerle kullanılma potansiyeline sahiptir ve kullanılabilir.*” (187) Koca insancalık (*hümanizm*) tarihi sanılandan çok daha karmaşıktır. “*Sadece ne zaman hangi evrensellerin ve hakların uygulanacağını değil, aynı zamanda o haklarla ilgili evrensel ilke ve kavramların nasıl inşa edileceğini belirlemek için de savaşmak gerekiyor.*” (189)

Özgürlük Olasılığı, son bölümü kitabın. Yine Harvey’in ünlü kavram tartışması: Özgürlük. Bu konuda bir dizi yeni uzak ve yakingörüler (*strateji* ve *taktik*) gerekiyor, durum iyice kavranıldıktan sonra. En iyi tartışmalar bile görünür görünmez *neoliberal* bir altlığa oturabiliyor çünkü. “*Dolayısıyla alternatifler piyasa etiğinin ve bu sınıf iktidarının tanımladığı referans çerçevelerinin dışında aranmalı; zamanımızın ve bulunduğumuz yerin gerçekliklerine de makul derecede bağlı kalınmalıdır. Bu gerçeklikler ise neoliberal düzenin merkezinde büyük bir kriz çıkabileceğine işaret etmektedir.*” (197) Yeni-tutuculuk (*muhafazakârlık*) piyasa özgürlüklerini yükseltme yönünde *neoliberal* dürtüyü sürdürürken basamaklı (*hiyerarşik*) ve askersel araçlara yönelerek demokrasi karşıtı eğilimlere de yol verir. (Harvey’in bu gözlemi son 20 yılın dünya tarihince ayrıca doğrulanmıştır. Türkiye de bunun bir örneğidir.) ABD yönetiminin geldiği nokta ona göre barışçı geçişi dışlayan yıkıcı siyasetler...noktası. Ne yazık ki henüz yeni oluşan karşıcıl devinim; “*dağınık, başsız ve örgütsüz.*” Bunun nedeni emek devinimi, kimlik devinimleri, hakikatin söylemsel olduğu, vb. türden ardçağcı (*postmodern*) düşünce akımlarının kendi kendilerini baltalamış olması.

Harvey'in seçenekleri ise; siyasi örgütlenme zeminini geleneksel parti ve emek devinimlerinden uzaklaştırıp tüm sivil toplumu yelpazesine alacak biçimde oluşturmak, sınıf savaşı gibi görünen şeyin adını doğru koymak, sınıf oluşumunun önceden belirlenmiş olduğu görüşünü terk etmek, halk devriminin kapsamı üzerinden yeniden düşünmek... *"Yenilenmiş bir sınıf politikası oluşturma görevinin bir parçası da bu eşitsiz coğrafi gelişmeyi bir zaaf olmaktan çıkarıp değere dönüştürmektir."* (212)

Kitabın son tümcesini bir ünlem imiyle karşıladığımı da belirteyim: *"Neoliberalizmin reklamını yaptığından çok ama çok daha güzel bir özgürlük mümkün olabilir. Yeni-muhafazakârlığın izin verdiğiinden çok ama çok daha haysiyetli bir yönetim sistemi inşa edilebilir."* (216)

*

Harvey 90 yaşındadır (2025). **Anti-Kapitalist Günlükler**, onun çalışmalarından Jordan T. Camp ve Chris Caruso'nun derleyip hazırladığı bir izleksel seçki. Ama çok başarılı bir seçki olduğunu bir kez daha belirteyim. Bu kitap, David Harvey'in temel tezlerinin, dünyanın 2020'li yıllarına dönük bir uygulaması (aynı zamanda yanlışılaması) niteliğinde. Kitabın, güncel bir karışma (*müdahale*) niteliğine J. T. Camp gönderme yapıyor önsözde. Örneğin, *neoliberalizmin neo-faşizmle bir araya gelmesinin kaçınılmazlığı öngörüsü doğrulandı* çoktan. Harvey açısından da kitap bilgisunarda (*internet*) sunulan sesli içerik düşüncesinden ortaya çıktı.

Olgu düzeyinde küresel huzursuzluğu saptayan birinci bölümde (**1. Küresel Huzursuzluk**) sorunun *neoliberal* örnekte (model) değil, kapitalizmde olduğunu vurguluyor. Söylediği bir şey beni şaşırtıyor: *"Öyleyse Marx'ın ele almadığı ama günümüzde hayati hale gelen bir etken daha var artık. Sermaye her zaman büyümeyle ilgilidir."* (31) Marx ne demişti ki ya da dememişti, kafam karıştı doğrusu. Şu deyişi çok önemli kapitalizmin bugünüyle ilgili olarak: *"iflas edemeyecek kadar büyük, hayatta kalamayacak kadar korkunç."* (33) Buradan bir toplumcu izlenim (sosyalist program) çıkarılması doğru olacaktır. Bir zamanların devrimci izlenceleri artık geçersizdir. Birikim sürecini küre ölçeğinde kesintiye uğratacak bir girişim göze alınamaz. Bu da ilginç bir Harvey katkısıdır (!), diyebiliriz.

Neoliberalizmin Kısa Tarihi (2005) çalışmasına göz atıyor Harvey ikinci bölümde. Onu sınavarak güncelliyor. Temel görüşlerde yanlışılanabilen bir şey yok ama doğrulanan pek çok şey var.

Üçüncü bölüm **Neoliberalizmin Çelişkileri** üzerinde yoğunlaşıyor. *Neoliberalizm* savladığının tersine güçlü bir devlet olmadan sürdürülemedi. Devletin yeni işlevi dengeyi büyük sermaye çıkarına yönetmek.

Gücün Finansallaşması dördüncü bölümün konusu ve buradaki görüş de katkı niteliğinde. *Finans* değer üretir mi, üretirse hangi yolla üretir, vb. sorular burada sorulacak. Konuyu anlamak için sermayenin büyüme zorunluluğu konusuna dönme gereği duyar. Öyle çılgın bir dönemde yaşıyoruz ki *finansallaşma* üretimi neredeyse unutturdu. Üretim etkinliği geçerliliştirmesi (*meşrulaştırma*) epeyce güçleşti, yani kurgusal (*spekülatif*) bir ekonomi dönemine giriyoruz. (59) *"Finans ve borç gelecekteki emeğe el koyuyor."* (60)

Sürecin nasıl işleyeceğini kestirmek zor değil: **Otoriter Dönemeç**. İçinde yaşadığımız süreç aynen böyle çalışıyor. Ya karşıt devrimin küresel boyutu? **Sosyalizm ve Özgürlük**, bu konuya da giriyor.

Ve Çin: **Dünya Ekonomisinde Çin'in Önemi**. Yakın dönemli sürecin ayrıntılı bir okumasını yapıyor Harvey. “Eğer Çin sıralamada başı çekerse, kendinize şu soruyu soracaksınız: Bu durum ne tür bir kapitalizm yaratacak? İşte burada yapay zekâ devreye giriyor; çünkü Çinliler geleceğin yapay zekâda olduğuna karar verdi. Peki, yapay zekânın amacı ne? Emeği üretim sürecinden çıkarmanın bir yolunu bulmak. Yani sormamız gereken asıl soru şu: Emeğe ne olacak? Bu sorunun yanıtı Çin Komünist Partisi'nin sosyalizme ne kadar inandığını gösterecek.” (97)

Kapitalizmin Jeopolitiği, Harvey'in geleneksel kuramının parçası olarak sekizinci bölümün konusu. İki tür erk usı (*iktidar mantığı*) var: biri devlete ve kurumlarına ilişkin toprağa dayalı us, öteki dolaşım ve sonsuz birikimden türetilen kapitalist us. Bu gözlem de önemli sonuçlar doğurabilecek bir Harvey gözlemidir.

Büyüme Sendromu bölümünde Marx'ı zaman zaman ‘teleolojik’ düşüncelere kapılmakla eleştiriyor Harvey. Örneğin fabrika (değişmez üretim uzamı) emeğini geleceğe yayması (!) gibi... Bu sorunlu bir tez. Burada Harvey haklı ama Marx'ı bu açıdan eleştirisinde ne kadar haklı tartışılabilir. Sonuçta küre ölçeğinde sermaye yatay devrim içerisindedir. Bu noktada bir başka önemli katkısını dile getiriyor, ki beni de düşündüren bir konu ama Harvey'e çok katıldığımı söyleyemeyeceğim. Sorun, artık değer oranında düşme eğilimi. Harvey'e göre oran her şeyi açıklayamayacağı gibi *kütle* boyutu göz ardı edilmemeli, hatta daha da önemli olabilir. Yani kapitalizm oranın düşmesini tüm bunalımları göze alarak bir yere değin göğüsleyebilir, kütsel getirisi öncekinden daha çok, sermayesi büyümeyi sürdürebiliyorsa. Burada sakat ya da zayıf (zar inceliğinde) bir yaklaşım söz konusu. Tüm eksen kayabilir Marksist kurama ilişkin... Tartışılması gereken şey sanırım ekonomi-politiği aşıyor. Olgu ve süreç kavramlarını nasıl ele aldığımız ve ilişkilendirdiğimiz bir yöntemsel sorun olarak arkada yükseliyor. Olgu uzam, süreç zaman demek. Bu ikisinin çizdiği bir eğri var, olgu ve süreci tersinleyebilecek bir doruk noktası. Harvey bu açıdan bakma gereği duymuyor konuya. Kendisine göre: “Bu ilişki literatürde çoğu zaman ihmal ediliyor. Bahsi geçtiğinde ise önemli sıklıkla azımsanıyor. Oranlar önemli, kütle ne olduğu ise tali bir konu.” (131)

Tüketici Tercihlerinin Erozyona Uğraması da başlı başına önemli bir konu ve katkı niteliğinde. Nüfusun büyük bölümü için, zorunlu emek nedeniyle bireysel özerklik giderek aşıyor. “Meta kütseli demek, artan bir atık kütseli demektir.” (138) Ekliyor: “Sermayeyi çözümlmek isteyen biri oran, kütle, hız ve ilişkilerin tamamı üzerine kafa yormak zorundadır. Oran, kütle ve hız tüketimi de etkiler.” (140)

Harvey'in en önemli katkılarından sayılabilecek (aslında Mandel'i yanlış mı anımsıyorum?) ‘**İlkel ya da Kökensel Birikim**’ konusu 11. bölümde özetlenip örneklendiriliyor. Marx'ın kuramını güncelleştiriyor. Zorunlu kavramının güncel yapısını ve hafifsenen ama aslında günümüzde belirleyici konumunu, yeni küresel sermaye devrimleri (*neoliberalizm*) açısından tanımlıyor. Emek, bugün yabancı bir varlıksızlaştırmanın (*mülksüzleştirme*), şiddet ve zorun kurbanı... (145) Hatta bir tür yeniden diriliş söz konusu. Bu noktada Luxemburg'a anlamlı bir göndermesi var. Peki, Marx neyi iskaladı?

Dolayısıyla izleyen bölüm '**Mülsüzleştirme Yoluyla Birikim**'e odaklı. Harvey günümüzden örneklerle süreci iyi tanımlıyor. Özelleştirme, vb. "*Çağdaş kapitalizmin günümüzde, canlı emeğin üretimde sömürülmesi yoluyla birikime nazaran, mülsüzleştirme yoluyla birikime giderek daha fazla bağlı olduğunu savunuyorum.*" (149) Artık birikim bugün '*aktif değerler*'in yukarı yönlü devinimiyle oluşmaktadır. Aslında bu görüşü gerçekten çok önemli Harvey'in. Kafamı kurcalayan, canlı emeğin üretimden saltık (*mutlak*) çekilerek artık-değer üretimine son vermesinin sermaye açısından kaçınılmaz sorusu Harveyce böyle çözülüyor. Ama bana kalırsa çözülmüyor. Yukarı yönlü finansal devinin bile diplerde bir dayanak noktasına gereksinimi var. Yani yapay anlak temelli tam özdevimsel (*otomatik*) üretim koşullarında anamalcılık varlığını yine de sürdürür, eğilimler de bunu gösteriyor diyen Harvey'e katılmam zor. Konu yalnızca nicel süreklilik konusu olamaz. Tarihi devindiren devingeç (*motor*) üretimi aşan boyutları içeriyor. Sınıf yalnızca ekonomik konumlanışla biçimlenmiyor. Belki gereken şey emek ve emek-değer kavramlarını nicel betimin ötesinde yeniden tanımlamak, güncellemek olabilir. "*Birikim artık üretime değil, aktif değerlere dayalı hileli bir ticarete bağlıdır.*" (151) Bana göre sorunlu bir yargı... Harvey'e kalırsa, 70'lerden sonra üretimde emek yığılma (istihdam) ve sömürme yoluyla değer yaratma dururken varlıksızlaştırma taktiğine yönelen bir birikim uzakgörüsü (*strateji*) ortaya çıktı. Ama varlık, anamal yığınağı (ölü varlık) eninde sonunda tükenir. Dolayısıyla durum yalnızca ötelenmiş olur. Yani yazara göre, olgunun da aslında doğruladığı üzere, '*rantiyeci kapitalizm ile tüccar kapitalizminin kullandığı mekanizmalar (...) mülsüzleştirme yoluyla birikim ve yoğaltım'a dayanıyor.*' (155)

Üretim ve Gerçekleşme'de ABD ve Avrupa gibi gelişmiş anamalcı ekonomilerde üretimevinin (*fabrika*) öneminin giderek azaldığı ve sanayisizleşmenin baş gösterdiği' gibi yine tartışmalı bir girişle açıyor konusunu. Hatta ona göre "(b)elki '*sınıf*' terimini bir kenara koymalı ve yalnızca '*çalışan insanlar*' demeliyiz." (157) İlk bakışta doğru görünen yanlış bir yaklaşım (yine bana göre). Ama bir konuda hakkını yiyemem. Gerçekleşme dünyasında, istekler, tutkular (*arzu*), gereksinimlerin üretiminde olanlar ile üretim aşamasında olanlar arasındaki ilişkiler üzerinden düşünmemiz gerektiği açıktır. (162)

14.bölüm, **Karbondiyoksit Salımları ve İklim Değişikliği**'ne odaklı. Önemli şeyleri, esnek ve geniş açılı bir yaklaşımla dile getiriyor Harvey. Karbondiyoksiti yer hava katmanı içinde 400 ppm'den 300 ppm'e düşürmenin bir yolunu bulmak gerektiğini söylüyor ve önerisi havadaki karbondiyoksiti toprağın altına, geldiği yere göndermek, örneğin. (170)

Dananın kuyruğunun koptuğu yer, 15.bölüm: **Artı Değer Oranı mı, Kütlesi mi?** Bu kitabın bana kalırsa en önemli bölümü. İlginç biçimde Marx'ın da bu ilişkiyi incelediğini belirtir (**Kapital**, 1.cilt). Harvey'e kalırsa 3. ciltteki düşen kâr oranı ilk ciltteki artık değer kütlesine ilişkin yorumu karartmıştır. (Ben bu kanıda değilim.) Ona göre anamalcılığın yasası, kâr oranının eşitlenmesiyle, piyasa dizgesinin denkleşebileceği varsayımının köküne kibrit suyu ekildi. Hatta anamalcı düzenin en adaletsiz noktası kâr oranını eşitleyen noktadır, çünkü "*bu sistem eşitlik ve adalet olmadığı halde varmış gibi gösteriyor.*" (177) "*Dolayısıyla iddiam şu: 19.yüzyılın büyük kısmında, Bretton-Woods dönemi sona erene kadar, ortada kâr oranının eşitlenebileceği tarihsel koşullar yoktu. Halbuki 1980'lerden bu yana küreselleşme dönemine asıl rengini veren unsur, kâr oranının eşitlenebileceği iddiasıydı. Bu da,*

ilgili dönemde muhtemelen emek yoğun ekonomilerden çok daha fazla değer transferi göreceğimiz anlamına geliyor. Başka bir deyişle, emek yoğun ve sermaye yoğun ekonomiler arasındaki ayrım öne çıkıyor. Dolayısıyla artık bir mücadele konusu haline geliyor; dünyanın belli bölgelerinin sermaye yoğun hale gelmesini önlemek için verilen çetin bir mücadele. ABD'nin şu anda Çin ile ilgili olarak yapmaya çalıştığı tam da bu.” (180)

Yabancılaşma (16.bölüm) kitabın değerli bölümlerinden bir başkası. Kavramın Marksist gelenek içinde iki vurgusuna (Marx'ın gençlik çalışması ile Althusser) değinen Harvey, aslında kavramı iki düzeyde üstlenmek gerektiğini ve genç Marx'ın (1844) kullandığı anlamda (*emek sürecinde yabancılaşma*) kavramı yeniden geri kazanmak gerektiğini, güncel yaşantılarımız üzerinden kanıtlamaya çalışıyor. Bence ilginç ve dahası, doğru bir yaklaşım. Ona göre Marx da ileri çalışmalarında kavramı ilk yorumlama biçiminden tümünden vazgeçmiş değil. Ve buradan Andre Gorz'un alana (*literatür*) soktuğu bir kavrama geçen Harvey, 'giderici (telafi edici) tüketim' denen şeyin kuram ve uygulamasına bakma gereği duyuyor. Andre Gorz'a göre (**İktisadi Aklın Eleştirisi**, 1988) *compensatory consumerism* (giderici tüketim) şu anlama geliyor: çalışma sürecinde yaşanan özgürlük yitimi konusunda onaylarının alınması için işçiler toplumsal olarak tüketime yöneltilir, böylece bireyler kendi özel alanlarına çekilip kişisel çıkarlarının ardından koşmaya özendirilir ve bu tüketim biçimi her türden katılım (aidiyet) duygusu yanı sıra ortaklaşma istencini de ortadan kaldırarak *toplumdışı* bir toplumsallaşma yaratır. (188, dipçe) Harvey'in de gözlemlediği üzere, 1970'lerden 1980'lere doğru geçerken yeni tüketim biçimleri patlama yaptı. Bu bildiğimiz anlamda kitlesel tüketim değil, oyuk (*niş*) tüketimdi. Sermaye bazı durumlarda 'tüketici oyukları' yaratmıştı. Durum doğal olarak toplumsal ayrışmaları, kimlik siyasetleri ve ekin (*kültür*) savaşları üzerinden sömürme ve toplumu biçimlendirme sağlayarak yaşam biçimi ayrımlarını, başka başka ekin sel dışavurum ve cinsellik biçimlerini, vb. kaçınılmaz kıldı. Bu tartışmanın ucu kuşkusuz 'özgürlük' kavramına, markalaşmaya, STÖ'lere, yerel, kimlikçi isteklere değin uzanır. Anamalcının ise böylesi bir ortamda seçenekleri çoktur, örneğin tüketim mallarını türlendirme, ucuzlatma, vb.'ye başvurur. Artık gündemi, anlık tüketim biçimleri belirlemeye başlar. Filmler, diziler, işlevsel yaşam araçları yerine gösteri endüstrisi ürünleri öne çıkar. Gezi sektörü alabildiğine büyür. “*Medya üzerinde hakimiyet kurarak egemen düşünceleri kontrol eden sermaye, suçlanacak son şeyin sermaye olmasını sağlar. Ardından suçlayacak birilerini bulma arayışı başlar: göçmenler, miskinler, benim (ya da sizin) gibi olmayanlar, ahlâk kurallarını çiğneyenler, dini görüşleri paylaşmayanlar, vs.*” (192) Siyasal bunalım ve otoriterleşme kaçınılmazdır neredeyse. “*Gelgelelim devrimci bir dönüşüm olmaz, hegemonik toplumsal süreçler ve bu süreçlerle bağlantılı egemen zihinsel tasarılar kontrol altına alınmazsa, bütün bunlar bizi faşist otoritaryanizmin dehlizlerine doğru sürükleyecektir. Orada da bizi muhtemelen trajik sonuçlar beklemektedir.*” (194)

Harvey'in önemli çalışmalarından biri de klasik üretim uzamlarının kapatılması, üretimden çekilmesi üzerine. 17.bölüm bu konuyu ele alıyor: **İşyerinde Yabancılaşma: Fabrika Kapatmanın Politikası**. ABD'de *General Motors* örneği üzerinden düşüncelerini oluşturur. Çünkü emek sermaye için yalnızca bir üretim aracıdır ve yeni üretim koşullarının gereği için kimsenin gözünün yaşına bakılmayacaktır. Harvey süreci kaçınılmaz bulmasına buluyor ama çıkışsız bulmuyor.

COVID-19 Döneminde Anti-Kapitalist Politika, makalesinde (18.bölüm) yazarımız, aslında anamalcı küresel düzenin nasıl halk ya da kamu çıkarlarını

savunmaktan uzak olduğunu örneklerle vurguluyor. “*Dünyanın pek çok bölgesinde emekçiler uzun zamandır makbul birer ‘neoliberal özne’ gibi davranacak -yani işler ters gittiğinde kendilerini ya da Tanrı’yı suçlayacak ama problemin kapitalizmde olabileceğini öne sürmeye asla cesaret edemeyecek- şekilde sosyalleştiriyor. Ne var ki, makbul neoliberal özneler bile bu pandemi karşısında atılan adımlarda yanlış bir şeyler olduğunu görebilir.*” (213)

Son bölüm (19.) ***Kolektif Açmaza Kolektif Tepki***. Konu doğallıkla teknolojilere ve değişen üretim güçleri yapısına, bunun açığa çıkaracağı insan gücüne gelir dayanır. Bu noktada Marx’tan yaptığı alıntı öyle önemli ki buraya olduğu gibi alıyorum: “*Zenginlik, artık emek zamanına değil, her birey ve bütün toplum için, doğrudan üretimde ihtiyaç duyulanın dışında harcanabilir zamana hükmetmektir.*” (Karl Marx, 223) Dolayısıyla diye ekliyor Harvey: “*Marx’ın tek derdinin bireyselliğin bastırılması ve kolektif eylem olduğu yönünde ortak bir kanaat vardır ki yanlıştır. Tam aksine, Marx’ın asıl derdi, bireysel özgürlüğü elde etmek için kolektif eylemi seferber etmektir.*” (223) “*Marx’ın teşhisine göre mesele, artının olmaması değil, işçiler için ulaşılabilir olmamasıdır.*” (224)

(2025)

MEGHNAD DESAI (1940, Hindistan)

**Desai, Meghnad; Marx'ın İntikamı (*Marx's Revenge*, 2002),
Çev. Gökçer Özgür,
Efil Yayınları, Birinci Basım, 2011, Ankara, 538 s.**

Bundan 20-30 yıl önce Desai'nin pazarda değerlerin fiyatlara dönüşümüyle ilgili bir çözümünü okumuş hem böyle bir konudan haberlenmiş, hem de yazıdan (karmaşık matematiksel önermelerine karşın) etkilenmiştim. Onyıllar sonra Desai'yi kendi deyimiyle '*kızdırma ve kışkırtmayı ama (...) aynı zamanda, şu anda küreselleşmiş dünyamız olarak adlandırılan, bulunduğumuz yere nasıl geldiğimizi de açıklamayı amaçlayan*' bu kitabıyla karşımda bana kalırsa tam bir döneke olarak buldum. Bunu suçlayıcı, aşağılayıcı bir anlamda söylemiyorum belirtiyim. Anlamakta güçlük çektiğim (ama yine de anladığım şey) bu dünyanın en çekilmezlerinin, rezil insanların ülkemizde de olduğu gibi sol gösterip sağdan vurmaları. Sizi yemleyenlerden görünmenizde bizce sakınca yok demek istiyorum onlara. Bizi uğraştırmamanız için üstüne bir de yalvarmamız mı gerekiyor? Böyle yazılara dayanamadığım, sinirlendiğim kesin.

Solun tarihsel seyrini ekonomi politik kavrayışlar içerisinde yer yer alaycı bir dille irdeleyen İngiliz ekonomist Desai, küresel kapitalizmin önünde artık hiçbir engel kalmadığını, Marksizmin yetersiz (çoğu kez yanlış) pratiğinin (!) altını çize çize söylemekten mutlu sanki. (Dört köşe.) Doğrusu büyük bir düşkünlüğü yaşadım ama sonuna dek, dizgi ve çeviri sorunlarıyla cebelleşerek okudum kitabı. Kitabın adının neden 'Kapitalizmin İntikamı' olmadığını ilk tümcemden siz çıkarın artık.

Marx'ın karşısında Adam Smith'i yeniden keşfeden Desai, kapitalizmin güncel etkisinin ('1917'nin ölümü') Marx'ı haklı çıkardığını, yaşasaydı duruma sevineceğini söylemekten de çekinmiyor. (4) Tabii birçok nedenle bu kitabı tartışmayacağım. Bakın: "*Ve insanlar Marx'ı okudukları ya da yanlış okudukları için toplama kamplarına gönderildiler. Partiden ihraç edildiler, sürgüne yollandılar, katledildiler ve ortadan kaldırıldılar. Berlin duvarı'nın yıkılması Avrupa tarihindeki bu utanç verici dönemi en sonunda kapattı.*" (62) Neresinden tutarsınız? Soruyu soruş biçimiyledir derdim. Şunu da söyleyeyim bari. Faşizm, sosyalizmin diğer bir çeşidi Desai'ye göre. (66) Marx'a kuramsal saldırıların kaynağında '*kâr oranı*' konusu öne çıkıyor. Ama alicengiz oyunu

benzeri her okumada dikkatimi çekti. Bu konuda kârın saltık büyüklüğü ile oransal büyüklüğünün ilişkilendirilme biçimi çok önemli. Büyümek zorunda olmayı (*Harvey*, 2014, Bkz. Sermayenin yeni birikim modelleri içinde erkin rolünün yeniden tartışılması...) buradan anlamak gerek. Dikkatimi çeken ikinci konu ise farklı düzey ya da ulamların birbirine karış(tırıl)ması. Örneğin matematiksel bakış açısı tek başına yeterli olabilir mi? Desai'ye göre **Kapital**'in analitik bölümleri uyumsuzdur. (125) *İkinci Enternasyonal*'e oranla devrim meselesini sığlaştıran Rus uygulamasına vurmayı her fırsatta deneyen Desai, sonunda bence umduğu aferini de almıştır.

Ekleyeyim. Sosyalizm denemelerini eleştirmek başka bir şey... Bu eleştiri değil. Desai'de eksik olan sertlik değil, içtenlik ve dürüstlük.

(2015)

NEŞECAN BALKAN (ÇEKİCİ) (XXXX, Türkiye)
SUNGUR SAVRAN (1946, Türkiye)

Arslan, Emre/ Buğra, A./ Aydın, Z./ Çulhaoğlu, M./ Yalman, G.L./ Hasgüler, M./ Öngen, T./ Savran, S./ Türkay. M.; 2000'li Yıllarda Türkiye 1. Sürekli Kriz Politikaları. (2004), Ed. Neşecan Balkan/Sungur Savran, Metis Yayınları, Birinci basım, 2004, İstanbul, 232 s.

Önemli derlemenin 1.cildi. Özellikle **20.yüzyılın Politik Mirası** (Savran); **Türkiye'de Siyasal Kriz ve Krize Müdahale Stratejileri** (Öngen); **Dört Gösterge Işığında Türkiye Sosyalist Hareketi** (Çulhaoğlu); **AB-Türkiye Entegrasyonu: Nasıl? Nereye Kadar?** (Türkay); **Soğuk Savaştan Günümüze Kıbrıs Sorunu** (Hasgüler) önemli yazılar.
Öte yandan *Zülcüf Aydın'a dikkat (?)*.

*

Akaya, Y./ Arın, T./ Dedeoğlu, S./ Ercan, F./ Gök, F./ Köse, A./ Şenesen, S.Ü./ Onaran, Ö./ Oyan, O./ Öncü, A./ Özar, S./ Toksöz, G./ Günlük, G.; 2000'li Yıllarda Türkiye. 2. Neoliberalizmin Tahribatı. (2004) Ed. Neşecan Balkan/Sungur Savran, Metis Yayınları, Birinci basım, 2004, İstanbul, 275 s.

Önemli derlemenin 2.cildi. Özellikle F. Ercan (**Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği ve...**), O.Oyan (**Tarımsal Politikalardan Tarımsız Bir Politikaya Doğru**),

T.Arın (***Refah Devleti Sosyal Güvenliğin Yokluğu***), F.Gök (***Eğitimin Özelleştirilmesi***), G.Günlük-Şenesen (***Silahlanma Küresel Dönemde İktisadi Yansımalar***), Y. Akkaya (***Düzen ve Kalkınma Kışkacında İşçi Sınıfı ve Sendikacılık***), A.H. Köse-A. Öncü (***Mühendislerin Toplumsal Evrimi Üzerine Gözlemler***), S. Özer-F. Ercan (***Emek Piyasaları Uyumsuzluk Mu, Bütünleşme mi?***), vd.

Bana kalırsa 2004'ün önemli çalışmalarından bu iki ciltlik derleme. Çok iyi bir kaynak.

(2000-2005)

ROBIN HAHNEL (1946, ABD)

Hahnel, Robin; İktisadi Adalet ve Demokrasi (2005), Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, Birinci Basım, 2006, İstanbul, 444s.

Hahnel'in yapıtı ilginç bir biçimde son okumalarım ile örtüştü. Kovel'le başlayan çıkış yolu arayışları (piyasa kapitalizminin ve devlet sosyalizminin dışında olsun da...), yeni Marksist arayışlar (Örn. **Marksizm Ötesinde Marksizm**, İmge y, 2005, Haz. Yavuz Alogan) vb. yeni bakış açılarının tezleri çok ayrışık da olsa çıkış noktalarının, dayanaklarının 20. yüzyıl reel-politikin kabaca indirgenmiş birkaç (ön)yargısına kilitlendiklerini gösteriyor. Sonuçta eski direniş biçimleri artık sökmez, çünkü kuram kevgire döndü, iler tutar yanı kalmadı geçmişin bu kuramlaştırma girişimlerinin, ee, o zaman yeni direniş biçimlerini nasıl kurgulayacağız (yani devrimi ne yapacağız, havlu atmayacaksak?) sorusuna ıvece verilmiş hafif denebilecek (hadi, postmodern, demeyeyim) bu arayışların taktik açıdan belli başlıklarda kümelenmesi de bir şeydir (Hakkını verelim).

Benim ilgimi çeken aralıkta kısılmış bir konumun (statü) sesinin düz ve tek perdeli tınlaması beklenirken, bu tür ara çözüm anlatılarında söylemin (retorik) ve biçimin (üslup) öne çıkması. Öfke tam da kıvamında ama üflesen yıkılacak sahne (tiyatro) döşemi (dekor) izlenimi, duygusunu niye veriyor insana acaba?

Bu tür anlama girişimlerinin en zayıf halkası düşlem, yokülke tasası, korkusu. Yeltenildiğinde de beceriksiz birkaç iyi dilekten ötesine geçemiyor aşırı gerçekçilik maskesine bürünerek. Postmodernizm sanıldığından da çok etkili kanımca.

Hahnel de nefret ettiği ve geleceğin karabasanı gibi gördüğü piyasa kapitalizminden bir an önce nasıl kurtulunur, yerine eski çözüm(süzlük)lerin dışında yeni ne konabilirin heyecan dolu sorusunun peşinde. Aslında böyle bir heyecana (tıpkı Negri/Hardt'ta olduğu gibi) saygı duyabilirim.

Hahnel de aynı söylem biçimiyle yapıtı bir araç olarak da koyuyor önümüze, bir siyasal izlenice, kılavuz aynı zamanda. Bu da iyi bir şey.

Yazar zaten söylüyor, 'adil işbirliği ekonomisi'nin bir taslağını çıkarmaya çalıştığını... Komünizm ve sosyal demokrasi başarısızlığa uğradı, kapitalizm de belli ki daha uzun süre yaşayacak. Bu durumda çözüm ne? *"Bu kitap liberal iktisadi adalet ve demokrasi nosyonlarının kusurlu olduğunu, liberal ve radikal reformcular arasında iktisadi adalet ve demokrasi konusunda süregiden kafa karışıklığının adil işbirliğini ilerletme girişimlerini zayıflatmaya devam edeceğini öne sürmektedir. Bu kitap, rakip nosyonları dikkatle inceledikten sonra, iktisadi adaletin fedakarlıkla orantılı ödüllendirme olarak ve iktisadi demokrasinin de etkilenme derecesiyle orantılı karar alma gücü olarak tanımlanması gerektiği sonucuna varmaktadır."* (17) En özgün çözümü, **katılımcı ekonomi**. Bu geçmişin özel ve kamu mülkiyetine ilişkin kusurları

giderecek bir ayrım gerektirir. Bu ayrım kullanıcı hakları ile gelir hakları arasındaki ayrımdır: *“Güçlü maddi özendiriciler sağlamaya devam ederken, insanların çalışmalarının karşılığını adil biçimde ödemek için emek piyasalarını tamamen reddeder. Ve katılımcı planlama, işçilere ve tüketicilere farklı iktisadi seçimlerden etkilendikleri oranda karar alma gücü veren bir yordam aracılığıyla malları ve kaynakları verimli biçimde tahsis ederek merkezi planlamanın ve piyasaların tuzaklarından kaçınır.”* (17) Ana tezini böyle özetleyen yazar arkasından kitabın bölümleri üzerinden kısaca geçmektedir **Giriş** bölümünde. **Bölüm 1. İktisadi Adalet ve Demokrasi**’de, kapitalizmin sanıldığı gibi 20.yüzyılda kendi ardılının tohumlarını barındırıp geliştirmedeğini, bunun yerine ticari değer ve davranışları güçlendirdiğini, sömürüyü akılcılaştırdığını, kendi cazibesine ve kaçınılmazlığına ilişkin mitler öğrettiğini, eğer onunla savaşılabacakca tüm bu başlıkların ayrı ayrı eleştirilmesi gerektiğini söylüyor Hahnel: *“Bu kısımda, XX.yüzyılın büyük bölümünde iktisadi dinamiklerin ve sınıfların daima toplumsal istikrarı ve değişimi yöneten başat güçleri oluşturduğu yönündeki yanlış inancın solun başına bela olduğu da öne sürülmektedir. Onların hatalı ‘ekonomizm’i ne yazık ki milliyetçiliğin, ırkçılığın ve cinsiyetçiliğin doğasını ve gücünü anlamalarını engelledi ve farklı ilerici toplumsal hareketlerden bir koalisyon oluşturma konusunda hatalı yaklaşımlara yol açtı.”* (20) Görüldüğü üzere esas olarak Leninist tezlerden gerçek bir kopuştan söz ediliyor. **Bölüm II: Geçmişimizi Yeniden Düşünmek**’te yakın geçmişin (ağırlık 20.yüzyıl) deneyimleri özel mülkiyet, kamu mülkiyeti, sosyal demokrasi, liberter sosyalizm vb. çözümleniyor. **Bölüm III: Ne İstiyoruz?** açık olarak *‘katılımcı bir ekonomi iktisadi adaleti ve demokrasiyi verimliliği feda etmeksizin geliştiren mümkün bir iktisadi kurumlar setidir’* biçiminde yanıtıyor. Son IV Bölüm: Rekabet ve Hırsan Adil İşbirliğine bunun somut örneklerini, örnekçelerini irdeliyor, kurguluyor. Başta bunun uzun erimli bir izlençe olduğunu belirtmeden geçmiyor. Kısa dönemli taktikler düzeyinde (hemen şimdi) ne yapılabilir? Önümüzdeki soru budur, Hahner’e göre.

Sonuçta ne istediğimizi bilmemiz gerekiyor. Çünkü (yine bir haksızlık yaparak) *“tarihin ışığında insanların, solun önemli ölçüde üstün bir iktisadi sistemin nasıl kurulacağını bilmediğinden kuşkulananmaları için her türlü sebep vardır.”* Öte yandan kapitalizme en iyi seçeneğin neye benzediği, hangisinin daha şanslı olacağı konusunda hemen uzlaşmak da gerekmiyor. Piyasa sosyalizmi, topluluk temelli ekonomi, katılımcı demokratik planlama konusunda henüz bir uzlaşma yok. Yazar vurgusunu adil işbirliği hareketi üzerine yapıyor ve şimdiden yanıtımız hazır olmalı, diyor (427) Reform hareketleri kapitalizmi onaylayanlarla birlikte davranabilmeli. Bağımsızlık korunarak bu hareketler içinde yer alınabilir. Öte yandan adil işbirliği deneyimleri de er ya da geç kapitalizmin ağına takılacaktır. Dolayısıyla bir bilinç ve eylem izlencesi kaçınılmazdır. Gönderim noktası bu seçenek eylem içerisinde bulunduğum konum, kendimi nasıl tanımladığım olacaktır temelde. Hem içkin, hem de aşkın bir eylem izlencesidir gereken: *“Daha basit biçimde ifade etmek gerekirse, kendilerine şans verildiğinde insanların adil işbirliğini tercih etmek isteyeceklerini göstermeliyiz.”* (432) Başarı çokça kadın ve eşcinsel hareketi, yurttaşlık hakları ve ırkçılık karşıtı hareketler, çevre ve barış hareketinin mesafe katetmesine bağlıdır (434) *“Hiçbir hareketin diğerlerinden daha az önemli görülmediği bir eşitler ittifakı...”* (434)

Bu tartışmalı, taktik düzeyde destekleyebileceğim kitap şu İspanyolca sözle bitiyor:

Hasta la Victoria Siempre!

(2012)

ERIK ORSENNA (1947, Fransa)

Orsenna, Erik; Pamuk Ülkelerine Yolculuk (Voyage aux pays du coton, Petit précis de mondialisation, 2006), Çev. Sösi Dolanoğlu Metis Yayınları, Birinci Basım, Nisan 2008, İstanbul, 211 s.

Erik Orsenna'nın pamuğun küresel öyküsünü ve döngüsünü röportaj tekniğiyle ve sürükleyici, eğlenceli bir dille anlattığı kitap, kuramsal lafazanlıkla eski/yeni türden sömürgeciliği açıklamak yerine, doğrudan gösteriyor. Öyle saydam, öyle yalın, çıplak bir biçimde gösteriyor ki bu türden çalışmaların çoğalmasını dilemekten çoğunu yapamam. Bir de şunu dilerim: Kendini sömürüye en genel anlamda karşı gören solda kişi ve örgütler tam da böyle çalışmalara ayırmalı sınırlı kaynaklarını.

Pamuğun öyküsü Sösi Dolanoğlu'nun enfes çevirisiyle, Afrika'nın ortabatısında, Mali'de başlıyor. Pamuk Mali'yi zenginleştiremiyor tek başına çünkü uluslararası ticaret ve koruma vb. Mali'yi yoksulluk=yazgı hizasına sokmakta gecikmiyor. Öykü ABD pamuk üretimi ve borsasının küresel etkilerine, devlet politikalarına dolanıyor. Tennessee ve Texas'ta atıyor pamuğun kalbi. Öykü dünyanın büyük üreticisi Brezilya ve kadim Mısır'la sürüyor. Özbekistan, Çin (Doğu) ve Fransa'da bitiyor yolculuk. Okuyanlar olarak yalnızca pamuğun değil, günümüz küresel döngü ve dalgalanmalarının, insanlar, toplumlar ve pamuk arasındaki ilişkilerin de öyküsünü kavırıyoruz.

s.41'de maddi bir çeviri yanlışı sözkonusu. *"İki-üç milyar yıl öncesinden, ilkçağdan önce, prekambriyen çağından kalma,"* derken *'ilkçağdan önce'* deyiimi okuyanı şaşırtabilir. Burada kastedilen ilk fosille ayrılmış yerbilimsel (jeolojik) çağ olan Kambriyen.

İncelikli bir dokundurmasını alayım aşığıya:

"Bizim kalkınmış ülkelerimizdeki insan türü böyle işte. Küreselleşmeyi şiddetle eleştirir ama tapınaklarına koşmadan da duramaz: hiperlere, megalara, mamutlara ve ticaretin fiyat kırmış (kimin sırtında?) diğer silahşorlarına." (194)

Kitabın benim açımdan can alıcı noktası ise tüm alçakgönüllülüğüyle şu: *"2000 yılını hatırlayın: 20.yüzyıla beraber geleneksel ekonominin de gömüldüğü sanılıyordu. Zaten çoktandır, Hizmet Sektörü, Sanayiye tepeden bakıyordu. Sanalın vatani olan İnternet de gezegeni ele geçirmişti. Elbette, akli başında birkaç kişi, Ekrandan ısmarlanan malları üretmek, ambara koymak ve kamyonlarla yerine teslim etmek gerektiğini hatırlatmaya cüret ediyordu, fakat bu kaba ve modası geçmiş sözleri kimse dinlemiyordu: Çok açıktı ki, 'gerçek' denen ekonomi son saatlerini yaşıyordu."* (199) Bu alıntıyı Ritzer'e, onca sevmeme karşın ithaf etmek isterdim.

Yıllardır beni düşündüren bu konu, *değişim değeri*yle ilgili yeni bir yorum gerektiriyor kanımca ama ondan önce Callinicos'un vb. tartışıkları *sınıf* kavramı için.

Orsenna üç yanlış düşünceyi su yüzüne çıkarıyor: 1) Doğru fiyat, 2) Küreselleşmenin daha çok çalıştırma gerektirdiği ve 3) Üretmek yeter, alıcı bununla yetinir. (200-01) Ona bu kitabı için ancak teşekkür edebilirim.

(2013)

*

Orsenna, Eric; Kâğıt Yolunda: Küreselleşme Üstüne Küçük Elkitabı
(Sur la route du papier: Petit precis de mondialisation III, 2012),
Çev. Akın Terzi,
Metis Yayınevi, Birinci basım, Aralık 2013, İstanbul, 258 s.

Orsenna'nın tiryakisi olunabilir. 1981-84 arasında Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand'a da danışmanlık yapan Orsenna, küreselleşmenin yükseltili (topoğrafik) haritasını ürünlerden yola çıkarak çiziyor. Geçen yıl ağzından pamuğun eşsiz serüvenini (zamanın ve uzamın içerisinde, yeryüzünün tüm enlem ve boylamlarında yayılarak) dinlemiştim, *kâğıdı* görünce hemen alıp sıraya koymadan okuyuverdim.

Orsenna evrensel insan ekininin (kültür) tipik ürünlere bağlı çetelesini tutarken insanın insana ettiğini de resimliyor kuşkusuz. Toplumu yatay kesen ekinel dışavurum (nesne, ürün) dikey toplumsal yapılar ve tarihin içerisinde çaprazlanarak karmaşık, çelişkili, çatışmalı bir ilişkiler zinciri doğuyor. Bunun küresel bölgelere göre türlendiğini, değişime uğradığını da gözardı etmeyelim.

Eğlenceli, eğitici bu güzel kitabı iki bölümde düzenlemiş Orsenna. İlk bölümün adı **Geçmişin Kâğıtları**... Bu bölümde kâğıdın tarih içerisinde seyri, tarihsel üretim bölgeleri, geçmişten günümüze efsaneleşen kâğıt üreticileri dinamik, devingen bir dille, söyleşme (röportaj), izlenim, gözlem, gülmeceli bir içsöyleşi yöntemiyle anlatılıyor.

İkinci bölüm, **Günümüzün Kâğıtları**... Küresel dünyada kâğıt çevresinde kopan küresel fırtınayı, çevre, vb. sorunlarına da girerek yine benzeri tekniklerle anlatıyor Eric Orsenna.

Kitabın coğrafyasını girişte bir haritayla imledikten sonra yazar **Sunuş**'unda kâğıda şöyle sesleniyor:

"Böylece yola koyuldum. Onun yoluna.

"Hey aziz kâğıt!

"Bitki liflerinin şu aziz halıtası." (15)

Halıtaymış, alaşım, karışım değil. (Ne diyeyim?)

Kâğıt için ipeğin peşine düşüyor (İpek Yolu) yazarımız. Urumçi. Turfan. Turfan Müzesi'nde el yazmaları, kâğıt giysiler, bastonlar... Dunhuang. Kâğıdın Batı'ya İpek Yolu'ndan yürüyüşünde Semerkant da duraklardan biri. Müslüman Araplar bu alışverişi 751'de yaparlar. Talas zaferi (Semerkant'ın fethi) çok gereksinim duydukları kâğıda kavuşturur Arapları. Dicle, Mısır, Akdeniz... Mısır üç bin yılı aşkın süredir papirüs kullanmaktadır aslında. *Papyrus* sözcüğünün kökü *papouro*'nun anlamı şu eski Mısır'da: 'Doğası gereği soylu.' (42) Avrupa Araplardan gelen kâğıda soğuktur önce: Dine aykırı, şeytan işi. İmparator Frederic 1221'de saldırdı fermanda, dine aykırı kâğıdın yönetsel işlerde kullanılmasını yasaklar. (45) Fabriano'da (İtalya) 1250'lerde kâğıt üretimi başlar. 18.yüzyıl kâğıt ölçünlerinin belirlendiği zaman dilimi (Fransa). Alsace bölgesinde Sundgau. Paçavradan kâğıt üretimi... Vidalon-les-Annonay

(Fransa). Louis Nicolas Robert (1761 doğ.) mekanik yollarla olağandışı uzunlukta kâğıt üretebilecek makine için patent alır (1799). Ve yaşayan efsaneler arasında Echizan (Japonya) kâğıdı. Dünyanın en iyi, özel kâğıdı... Ve Hiroşima, kağıttan turnalar.

Racastan'da (Hindistan) küresel ölçekli karton kutu üretimi, çöpten kâğıt, Kanada, Svetegorsk (Rusya), Östavall ve Gavle (İsveç), Landes Ormanı (Fransa), Le Blanc-Mesnil, La Courneuve (Fransa), Çöp sistemiği, Grenoble (Fransa), Torres Novas (Portekiz), vb. Ve *kâğıt hamuru* üretimi (Brezilya, Endonezya, Şili, Kuzey Amerika.)

Okalıptüs ağacı.

Okuyalım:

"Karamsarlığa kapıldığım zamanlar, Şeyh Hamidu Kan'ın başyapıtı Mahrem Macera'yı (1961) okurum: 'Onlara yeni okula gidin dediğim takdirde toplu halde gidecekler. Orada ahşabı ahşaba bağlamanın bizim bilmediğimiz yollarını öğrenecekler. Ama öğrenirken, unutacaklar da. Peki öğrendikleri şeyler, unuttuklarına değecek mi?'" (246)

Orsenna diyor ki kâğıdın yolu döne döne yeryüzüne değil, doğru cennete gider. Ben de onun gibi düşünüyorum. (2014)

BERNARD STIEGLER (1952-2020, Fransa)

Stiegler, Bernard; Politik Ekonominin Yeni Bir Eleştirisi İçin (Pour une nouvelle critique de l'économie politique, 2009), Çev. Elyesa Kotak MonoKL Yayınları, Birinci Basım, Kasım 2012, İstanbul, 86 s.

Bu küçük sunum benim için oldukça yeni tanımlar, kavramlarla dolu. Stiegler'i temel yapıtlarıyla, Ard-(post)marksizmi, vb. bilmek, sindirmek gerek belki de. Sonuçta Batılı sol entelijensiyanın 70'lerden beri, yani 50 yıldır pek de üstesinden gelemediğini düşündüğüm Marksizm ertesi özeleştirisi bağlamında arayışlardan biri (olmalı). En iyisinden bile yaşadığım düş kırıklıklarından sonra (Çünkü Marx ve Marksizm eleştirisini, neleri açıklayamadı diye değil, Marx şimdi ve burada benim gözlerimle ne görürdü diye yapan eleştiriyi ciddiye alabilirim. Marx bir araç; bakış açısidir ve her olguda onu yeniden sınamak zorundayız, her olguyla yargılayıp suçlu ilan etmek değil işimiz. Bunu yapmayanını, günah çıkarma kulübesine dalmayanını görmedim. (Harvey mi diyeceksiniz? Eagleton?) Sanıyoruz ki tarih ömrümüzcedir. Ömrümüze sığmadıkça her şeyi (kendimiz dışında) en başından yanlış saymaya teşneyiz (yatkınız). Bu tartışmalardan (özür dilerim) kusacağım neredeyse. Ama Stiegler'in yapıtı bu bağlamın içinde mi bilemiyorum. Sonuçta Marx ötesi bir yeniden kuramlaştırma girişimi sanki. Büyük cesaret. Aynı şey Badiou'da da var. Ama dolaylı yoldan tarihin bitişine ilişkin önkabul var tüm bunların altında. Fukuyama'nın ağzından daha yere düşmeden kapmış gibiyiz tarihin ayartıcı leşini.

Stiegler'e göre *tüketimci model* sınırlarına dayanmıştır, çünkü kısa erimcidir ve asıl sorun, yavaş yavaş 'ekonomik ve siyasi tüketim düzeninden çıkıp yeni bir yatırım tarzı düzenini başlatabilecek siyasi bir irade ve vizyon üretme' sorunudur. (15) *Geçmişe yönelim* (retention) ve *geleceğe yönelim* (protention) kavramları benim için yeni. Tarihi geçmişe yönelimin iki basamağıyla (1. Zamanın kendi geçişi, 2. Zamanın belleği) özetleyen Stiegler, artık bu iki aşamanın içkin olduğu üçüncü geçmişe yönelimin bireysel zamanın uzamlaşarak kolektif zamana dönüşmesi olarak tanımlıyor. "Yeniden üretilebilirlik, gramlar (grammes) olarak isimlendirebileceğimiz geçmişe-yönelim taneciklerini üretir. Neolitik dönemden günümüze üçüncü geçmişe-yönelimin evrimi bu nedenle bir gramatizasyon (grammatisation) sürecidir." (22) Üçüncü geçmişe yönelim konusu, **Komünist Manifesto**'da (Marx/Engels, 1848) betimlenen 'proleterleşme'nin koşuludur. (23) Sayısal ağ dönemine özgü yeni emek pratiklerinden söz ederken bir başka kavrama başvuruyor: *Pharmakon*. Yani bellek yitimine (hypomnesique) yol açan farmakon: Tinin yaşamının, eleştirel

yoğunlaşmasına olduğu kadar proleterleşmesine de yol açabilecek bir üçüncü geçmişe yönelim olarak tin teknolojisi. Eleştirel yoğunlaşma seçeneği katılım ekonomisi sorununu ortaya koyarak yeni bir kurtuluş olanağını aralıyor. “Gramatizasyon, varoluşları kat eden akışların ve devamlılıkların ayrıştırıldığı süreçtir.” (45) Örneğin söz akışı içinde yazının ayrışması. Belleğin her biçimde dışsallaştırılmasının tarihi... “Bugün teknik hafıza sorununu incelemek, unutma sorununu sadece bir proleterya sorunu olarak değil, fakat tüketicinin, hizmet endüstrisi ve aygıtları nedeniyle artık hafızasından ve bilgilerinden mahrum kaldığı gramatizasyon süreci olarak düşünmek demektir (...) Bugün hafıza tekniği sorununu incelemek, unutma teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte yaygınlaşan proleterleşme olgusunu incelemek demektir.” (49) Yine bir alıntı yapacağım: “Felsefeyle sofist yaklaşım arasında hafızanın teknikleşmesi etrafındaki bu temel mücadele, başından beri felsefenin konusu olması gereken siyasi mücadelenin de merkezindedir; Platon’un unutmanın kapsamını yeniden değerlendirşi, tıpkı Derrida’nın bunun yapısökümünü önermesi gibi, felsefenin ortaya koyması gereken politik ekonominin yeni eleştiri projesinde temel alınmalıdır; zira bu meselenin en önemli bahsi teknik ve tekniğin getirdiği organoloji, farmakoloji ve tedave –yani gramatizasyonun dinamik sürecini oluşturduğu politik ekonominin sosyoterapisi sorunlarıdır.” (50) Stiegler’de proleterleşme, bir bilgi yitimi sürecidir, bilenin ve varoluşun yitimi.(51) Bu kavramı (daha doğrusu ayırık içeriklendirmeyi) çok önemli, tartışılmaya değer buluyorum. Proleterya Marx’a yapılan göndermelerde yanlış sunulmaktadır. Düşünüre göre proleterya işçi sınıfı değildir. Marksist gelenek bu iki kavramı (proleterya-işçi sınıfı) yanlış yorumlamıştır. Stiegler’in yargısı açıktır: “**Politik ekonominin yeni bir eleştirisi gereklidir ve bu, libidinal ekonominin farmakolojik eleştirisiyle mümkündür.**” (54) Tabii gramatizasyon indirgenemez biçimde farmakolojiktir. (56) Dolayısıyla bellek yitiminin iki sonucu olur. Ya etkilediği psişe’yi proleterleştirir (olumsuz) ya da psişe’ yeni birey-ötesileştirme devresine sokarak bireyleştirir (olumlu). Bu karışıklığa ‘sinir sisteminin proleterleşmesi’, ‘sistemin aptallığı’, ‘yeni ticaret’ gibi kavramlar eklenmekte gecikmez. “Komünizmin tarihsel başarısızlığı, birleşmeyi düşünememiş olmasıdır; yani bilginin kaybı olarak proleterleşmeye karşı mücadeleden çekilmiş olmasıdır.” (76) Sunumunu şöyle tamamlıyor Stiegler: “Politik ekonominin, üçüncü geçmişe-yönelimin ekonomideki yerinin çözümlemesinden yola çıkılarak yapılacak yeni eleştirisi bizi (...) farmakolojik sorunlara (yöneltiyor).” (86)

(2015)

MUSTAFA SÖNMEZ (1955, Türkiye)

Sönmez, Mustafa; Gelir Uçurumu (2001), Om Yayınları, 2001

Yenal'ın yapıtını tümleyen bir başka önemli çalışma. Sayılarla Türkiye'nin yakın geçmişinin *gerçeğe yakın* bir fotoğrafı veriliyor. Büyük emek ürünü ve uyarıcı... Yaşadığımız *krizlerin doğası* ortaya çıkıyor bu araştırmalarla.

(2000-2005)

ALFREDO SAAD-FILHO (XXXX, Brezilya)

Saad-Filho, Alfredo; Marx'ın Değeri: Çağdaş Kapitalizm İçin Ekonomi Politik (Value of Marx: Political Economy for Contemporary Capitalism, 2002), Çev. Ertan Günçiner, Yordam Yayınları, Birinci Basım, Ekim 2006, İstanbul, 986s.

Son zamanlarda okuduğum en güzel kitaplardan biri de bu. Londra Üniversitesi'ne bağlı Doğu ve Asya Araştırmaları Enstitüsü hocası Saad-Filho, benim en çok gereksindiğim bir şeyi bu küçük ama yoğun kitabında gerçekleştirmiş, hem **Kapital**'i (Marx) yanlış algı ve yorumlardan olduğunca kimi ayrıntılarda eksik, çelişkili sunumundan ayıklıyor, ama daha önemlisi emek-değer, artık-değer, meta, para, fiyat, vb. kavramlar hakkında **Kapital**'den (1867-1894) ve Grundrisse'den (1857-58) bu yana belli başlı tartışmaların eleştirel değerlendirmesini de yapıyor. Ama en çok hoşuma giden şey, kendisinin yorumu ve yöntemsel yaklaşımı... Hayran kaldım ve epeyce bir şey öğrendim.

Ayrıca Yordam'ın genel yayıncılığını ve bu kitabın çevirmenini kutlamak isterim yürekten.

Diyalektik Materyalizm'e ayırdığı birinci bölümde Saad-Filho, yöntemin “gerçeğin belirleniminin maddi yapılarını, özellikle de araştırılan olgunun özünü ve onlar arasındaki dolayimleri tanımlamak için somutu” incelediğini belirtiyor. “Özün sistematik analizi ve onun gelişmesi, parçalar arasındaki bağları aydınlatır ve somutun düşüncede yeniden inşası için gerekli olan bu ilişkileri ifade eden kavramların analize dâhil edilmesine izin verir.” (29) Diyalektik materyalizmin dört önemli özelliğini şöyle vurguluyor yazar. 1) “Gerçek soyutlamalar çözümlenen olgunun özünü açığa çıkarır, ancak öz kendini her parçada göstermeyebilir.” (31) 2) “Ussal genellemelerin aksine, gerçek soyutlama aracılığıyla belirlenen kavramların anlam ve önemi inceleme yoluyla sorunsuz bir biçimde keşfedilemez.” (32) Burada formel mantığın ussal genellemelerini diyalektik materyalizmin karşısına koyması önemli. 3) “Mantıksal ve tarihsel sınırlarının ötesine itildiği takdirde, diyalektik materyalizm geçerliliğini yitirir.” Bu noktaya bir soru imi yerleştirebilirim belki. Yöntemin zamana bağlı kavramlaştırılması bana tartışmalı geldi açıkçası. Soyuttan somuta geçişi nasıl kavramalı? Ben daha çok uzam/zamandışıllıktan (evrensellik) uzamın/zamanın içine düşüşü (somutlaşmayı) anlıyorum. Diyalektik materyalizm tarihsel bir ulam (kategori) olabilir mi? Marx'ın yaptığı bir yöntembilimi tarihe (onun bir kesitine) uygulamak değil mi? Başka bir kesitine uygulayamaz mıydı? Acaba bu

noktada bir çeviri (algı) sorunu olabilir mi? 4) *“Diyalektik materyalist çözümlemelerin geçerliliği üç ayrı aşamayı içerir: mantıksal ve tarihsel araştırma yoluyla kavramların anlamı, önemi ve onların iç ilişkilerinin belirlenmesi; ‘içsel yasayla yönetilen yapı’ ile açık bir biçimde çelişen olgunun açıklanması ve somut ile onun teorik temsili arasındaki uyumun doğrulanması.”* (32) Bu dört özelliğe bağlı olarak değer ve sermaye kavramlarını izleyen sayfalarda yeniden değerlemeye alan yazar, *yeni diyalektik yaklaşımı* eleştiriyor.

İkinci bölümü **Marx’ın Değer Teorisine İlişkin Yorumlar**’ın irdelenmesine ayırıyor Saad-Filho. Yorumlardan ilki ‘Geleneksel Marksizm’ ve Sraffacı yaklaşımları içeren ‘cisimleşmiş emek’ görüşü, diğeri ise Rubin’le bağlantılı olanların yanısıra Dumenil ve Foley tarafından geliştirilen ‘yeni yorum’u da içeren değer biçimi teorileri.

Değer ve Sermaye başlıklı üçüncü bölümde yazar, Marx’ın bu iki kavramını yeniden yorumluyor. İki kavramın anlamlarını bağlamdan aldıklarını vurguladıktan sonra sermayenin, iki sınıf (kapitalistler ve işçiler) arasında şeyler biçimini alan toplumsal bir ilişki, olduğunu söylüyor. Bu ilişkinin koşulu üretim araçlarının sınıf mülkü oluşudur.(81) Ona göre (bana göre de), Marx’ın değer teorisi, ‘insan toplumlarının kendilerini emek aracılığıyla yeniden ürettikleri ve dönüştürdükleri’ ontolojik ilkesinden yola çıkar. *“Emek ve ürünleri genellikle değer biçimini alır ve ekonomik sömürü, artıdeğerin elde edilmesine dayanır (...) Bu açıdan analiz edildiğinde, değer teorisi, bir sınıf teorisi, sınıf ilişkileri teorisi ve daha özel olarak söylersek, bir sömürü teorisidir. Değer teorisi yararlıdır, çünkü kapitalizm altında sömürü ilişkilerini açıklar ve gönüllülüğe dayalı Pazar değişimlerinin egemenliği tarafından yaratılan aldatıcı görünüme karşın, onun açıklanabilmesine izin verir.”* (89)

4. bölüm, **Ücretler ve Sömürü** başlığını taşıyor. Aydınlatan biçimiyle Saad-Filho, kapitalist sömürünün toplumsal düzlemde belirlendiğini, emeğin ve ürünlerinin Pazar-yönelimli dağılımı tarafından dolayımlandığını, Marx’ın en önemli başarılarından birinin de özgür ücretli işçilerin nasıl sistematik olarak sömürüldüklerinin açıklanması olduğunu söylüyor.(96) Bu çerçevede en önemli konulardan biri de işgücünün değerinin nasıl belirlendiği. Kendisi şöyle özetliyor: *“İşgücünün değeri, yasal olarak, sermaye birikimiyle bütünleşmiş çelişkili eğilimlerden bağımsız bir biçimde kavramsallaştırılamaz. Bunun için, dinamik (ve çözülmüş) tüketim yapılarını, istihdamı ve dağıtımına ilişkin mücadeleyi kapsayan karmaşık bir analiz ön-koşuldur. Bu analiz, neyin nasıl üretildiği, ihtiyaçlar ve adetlerin nasıl belirlendiği ve bunların üretim ve dağıtım yapıları üzerine nasıl yansıdığını da içeren bazı dolayimler aracılığıyla, toplumsal emek zamanının belirli bir payını dile getirecektir. Sabit bir tüketim paketi ya da dışsal olarak belirlenmiş bir ücret düzeyinin varsayılması yoluyla bu gerçek belirleme süreçlerine kısa devre yaptırılması, işgücü değerinin toplumsal ve tarihsel anlamını açıklamada yetersizdir. Dahası bunlar, işgücünün değeri ile ücretler düzeyi arasındaki dolayimlerin tanınmasını engellemeleri nedeniyle yanıltıcı olabilirler.”* (106)

Değerler, Fiyatlar ve Sömürü başlıklı 5.bölümde yazar emeğin eşitlenmesi ile değerler ve fiyatların belirlenmesinin üç aşamadan oluşan gerçek bir sürecin sonucu olduğunu belirtiyor. *“Birincisi, bireysel emekler, aynı cins metayı üreten diğerleri içinde normlaştırılır. İkincisi, bunlar, geçmişte veya farklı teknolojiler kullanarak aynı cins metayı üretmiş olanlar içinde senkronize edilir. Üçüncüsü, meta ideal para ile eşitlenirken, bu emekler, diğer tip emekler içinde homojen hale getirilir.”* (110) Bu noktada emeğin normlaştırılması (emek yoğunluğu ve karmaşıklığı, eğitim ve öğretim, mekanizasyon, vasıfsızlaştırma ve kapitalist denetim) öne çıkıyor: *“Kapitalist denetim ve rekabet, işçilerin değer üretme kapasitelerini normlaştıran ve hem çıktıyı hem de iş sürecini toplumsal belirlenimlere tabi kılan ikiz güçlerdir.”* (122) Emeğin

senkronizasyonu için yaklaşımı da şu (yazarın): “Farklı zamanlarda ve farklı teknolojilerle aynı metalleri üreten emekler arasındaki eşitlik, emeğin, somut emek tarafından metallere yüklenmiş tarih-ötesi bir töz olmaktan çok, kapitalist üretim tarafından kurulmuş ve onun aracılığıyla yeniden üretilmiş, toplumsal bir ilişki olması olgusuna bağlıdır. Değerin toplumsal gerçekliği, yalnızca canlı emeğin değer yarattığı ya da alternatif bir söyleyişle, Marx’ın değer teorisinin toplumsal yeniden üretim maliyetlerine dayalı olduğu anlamına gelir. Daha özel olarak, değerler her tür metanın üretimi için toplumun mevcut yeteneği tarafından ya da **toplumsal olarak gerekli emek zamanının** yeniden üretimi tarafından, belirlenirler. Değerler metaller üretilirken taş üzerine kazılmış değillerdir. Daha çok, toplumsal olarak sürekli (ve yeniden-ç.n.) belirlenir ve ekonominin herhangi bir yerindeki teknik dönüşüm nedeniyle değişebilirler.” (123) Genel soyut emek kavramının somutlaştırılmasından sonra yazar değer transferini (ölü emek) ele alıyor. Tüm bu homojenleştirme sürecinin üç sonucu vardır: 1) Emek, doğrudan bir emek zaman niceliği olarak değil, yalnızca fiyat olarak görünür, 2) Tüm metallerin değer ve fiyatları, eş zamanlı olarak belirlenir, 3) Paranın değeri, diğer sektörlerde uygulanan emeklerin homojenleştirilmesinin eksenidir ve fiyatların belirlenmesi için sabit bir nokta işlevini görür.(130) Burada bir dipnotta yazar Marx’ın değer teorisinde üç indirgeme ve buna uygun üç dönüşüm problemi olduğunu belirtme gereği duyar: İlki, aynı sektörlerde harcanan somut emeklerin değer eşitlenmesi veya normlaştırma. İkincisi, teknik olan değer farklılıklarına dönüştürülmesi veya senkronizasyon. Üçüncüsü ise, ekonominin farklı dalları boyunca oluşan bu ortalamaların alınması veya homojenleştirme.(130)

6.bölüm **Sermayenin Bileşimi**’ne açıklık getirir. Literatürü tartışan yazar şöyle diyor: “SOB (sermayenin organik bileşimi), STB’den (sermayenin teknik bileşimi) yalnızca karşıt durumlar arasındaki karşılaştırmalar aracılığıyla ayırt edilir. Eğer iki sermaye aynı anda karşılaştırılırsa, her bir emek saatinde üretici biçimde tüketilen b-sabit sermayenin değeri ile (ki sermayenin değer bileşimini, SDB’yi tanımlar), aynı zamanda işlenmiş üretim araçları kitlesi (ki STB ve SOB’yi belirler) karşı karşıya getirilmiş olur. Bu olay teorik olarak önemlidir ve Marx, **Kapital**’in üçüncü cildinin ikinci kısmında değerlerin üretim fiyatlarına dönüştürülmesi ile ilgili analizini, farklı organik bileşimli sermayelerin statik karşılaştırılması aracılığıyla geliştirir.” (150)

7.bölümün konusu **Değerlerin Üretim Fiyatlarına Dönüşmesi**. Yazarın özetinde, “Marx’ın dönüşüm prosedürü kullanılarak fiyat sektörünün hesap edilememesinin üç nedeni vardır: (a) Marx, yatırılan 100 pound başına üretilen metaller kitlesinin üretim fiyatlarıyla çalışır; bunların birim fiyatlarıyla değil, (b) girdi değerlerinin dönüşümüne girmez ve (c) para-metanın dönüşümünden uzak durur.” (165) Buna karşın Marx’ın prosedürü önemlidir, çünkü değer ve artıdeğeri canlı emeğin yarattığını öngörmektedir. “Girdi değerlerinin daha baştan hesaba katılması ve bunların çıktı değerleri ile birlikte dönüştürülmesi gerektiğini öne süren yaklaşımlar, değer üretiminde canlı ve ölü emeğin rollerini karıştırır ve üretimde kullanılan işçiler ile makineler arasında ayırım yapmakta zorlanırlar. ‘Girdilerin dönüştürülmemesi’ bir eksiklik olarak görülemez. Bu daha çok Marx’ın şönteminin bir özelliğidir. Girdilerin ve para-metanın değeri(ndeki değişiklikler) üzerinde durmayarak, Marx, üretimde emeğin harcanmasında kârın kaynağını saptar ve dolaşımın analize dahil edilebileceği ve onun gelişmesine olumlu katkıda bulunabileceği koşulları dikkatli bir biçimde hazırlar.” (168)

Para, Kredi ve Enflasyon başlıklı 8.bölümde yazara göre Marx’ın teorisi, konvertibl olmayan para ve enflasyonun açıklamasını da içerecek önemli biçimlerde geliştirilebilir. Enflasyon için söylediği şu: “...Fiyat olarak değer ifadesini etkileyen

ve toplam çıktı ile para arasındaki ilişkiyi değiştiren, makroekonomik bir süreçtir.” (195)

Sonuç’ta şunu söylemeden geçmez Saad-Filho: “Krizler ve işsizlik, kapitalizmin yalnızca tarihin gördüğü en üretici sistem değil, aynı zamanda en sistematik imhaya yol açan sistem olduğunu gösterir.” (198) Ve Marx’tan (Grundrisse):

“Sermaye...sanat ve bilimin tüm araçlarını kullanarak kitlenin artı-emek zamanını arttırır... Böylece o, kendine rağmen, tüm toplum açısından emek zamanını giderek asgariye indirmenin ve herkese kendi gelişmesine harcayabileceği zamanı vermek için toplumsal olarak harcanabilir zaman araçlarını yaratmanın aracı haline gelir. Ancak, onun eğilimi her zaman bir yandan harcanabilir zaman yaratmak, diğer yandan bu harcanabilir zamanı artı-emeğe dönüştürmek yönündedir. Eğer birinci amacına ulaşmayı başarır, aşırı üretime maruz kalır ve o zaman da zorunlu emek kesintiye uğrar, çünkü sermaye tarafından hiçbir artı-emek gerçekleştirilemez. Bu çelişki ne kadar gelişirse, üretici güçlerin büyümesinin artık yabancı emeğin mülk edinilmesiyle sınırlanamayacağı, işçilerin kendi artı emeklerine kendilerinin sahip olması gerektiği gerçeği de o kadar açık hale gelir... Değer ölçüsü olarak emek zamanı, bizzat zenginliğin kendisinin sefalet üzerinde kurulduğunu ve harcanabilir zamanın aşırı emek zamanının içinde ve ondan ötürü onun antitezi olduğunu varsayar; ya da bireyin tüm zamanını emek zamanına dönüştürerek onda işçilik dışında bir vasıf bırakmaz. En gelişmiş makineler, böylece, işçiyi bir vahşinin çalıştığı süreden ya da kendisinin en basit, en kaba aletlerle çalıştığı süreden daha uzun bir süre çalışmaya zorlar.” (199)

(2012)

ERİNÇ YELDAN (1960, Türkiye)

Yeldan, Erinç; Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi (2001), İletişim Yayınları, 2001

Erinç Yeldan'ın (Bilkent Üniversitesi öğretim üyesi) çalışması doyurucu, enfes bir çalışma, özellikle de bakış açısıyla beni kendine bağladı.

Bir kere konuyu yalnızca birikim ve büyüme açısından değil, bölüşüm açısından irdeliyor ve aptallığın ve aptallaşmanın özrünü kaldırıyor ortadan. Yani '*bölüşüm ilişkileri belirleyici olarak*' alınmalıdır (s.29)

İkincisi tarihselcilik... Günümüz küreselleşmesi ilkinden farklı olarak eşitsizlik üzerine oturuyor doğrudan. 1970 sonrası küreselleşme, sermaye kârını saltıklaştırıp, önüne dikilen her türlü toplumsal, yönetsel, kültürel kısıtlamayı usdışı, çağdışılıkla suçlamaktadır (s.24).

(Sayfa 42'de '*Kemalist bürokratik kadrolar*'ın sınıf ulamları (*kategori*) içerisinde yer alması bir dil sürçmesi mi ola?)

Özünde öykü, gelir bölüşümüne karışan devletin yeni ve uluslararası finans araçlarına (özellikle 1989'dan sonra) başvurarak büyük sermaye çıkarına düzenleme yapması ve buna bağlı borçlanma krizine dayanır.

Bir saptama gerçeği ortaya koyuyor: 1980'den sonra ücretler, sabit sermaye, vb. her şey piyasaya bırakılmışken imalat sanayii kârlılığında düşmek bir yana yükselmenin görülmesi. Sonuç, sektörel tekelleşme olgusu kırılmamış, *mark-up* fiyatlama yoluyla maliyetler tüketiciye fazlasıyla aktarılmıştır. Türk imalat sanayi, dışsal şoklara, devletin gücünü arkasına alarak ön savunma aracılığıyla karşı koymuş, kar marjlarını diğer kesimler aleyhine arttırmıştır.

4.bölüm, iktisadi artığın 1980 sonrası nasıl yaratıldığı ve aktarıldığını ve bu süreçte devletin rolünü ayan beyan ediyor. Bankacılık sistemi de bu fotoğrafta doğru yerini alıyor. Sorun, Türkiye'nin, ulusal mali piyasaları yetersiz ve korunmasızken uluslararası spekülâtif sermayeye açılmasından kaynaklanıyor. Bankacılık, reel sektöre kaynak aktarmak yerine spekülâtif finansman biçimine yöneliyor. Rantiyer tipin ortaya çıkarak etkinleşmesi gecikmiyor kuşkusuz.

Son bölüm, 2000 krizini (arkasından da *Şubat 2001* var) irdeliyor. Yeldan'ın uyarıları ve öngörülerini gerçekleştirmiştir. Kur çıpası (*sabit kur*) merkez bankasının esnek ve etkin rolünü azaltmış, denetimi elinden kaçırarak kamu maliyesi kısa dönemli uluslararası spekülâtif sermayenin yıkıcı etkisini önleyememiştir.

(2000-2005)

ÖZGÜR ORHANGAZİ (XXXX, Türkiye)

**Orhangazi, Özgür; Türkiye Ekonomisinin Yapısı (2020),
İmge Yayınları, Birinci basım, Ocak 2020, Ankara, 268 s.**

(2020)